

Makale Künyesi (Araştırma): Yıldırım, N. ve Kaya, F. (2024). Azerbaycan Türkçesinde erkeklere yönelik olarak kullanılan hitapların kişiler arası iletişim dili açısından değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 673-707.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1462791>

AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE ERKEKLERE YÖNELİK OLARAK KULLANILAN HİTAPLARIN KİŞİLER ARASI İLETİŞİM DİLİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Nilüfer YILDIRIM²
Fatma KAYA³

ÖZET

Kişiler arası iletişimi başlatmanın ilk aşamasını oluşturan hitaplar, iletişim kurulacak kişi ya da kişilere seslenirken kullanılan sözcük veya sözcük gruplarıdır. Yaşa, cinsiyete, meslek grubuna, aile, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerine göre değişen ve çeşitlilik arz eden hitaplar, özellikle konuşma dilinde sıkça başvurulan söz varlığı öğeleridir. Kişinin, muhatabına ismi dışında bir seslenme arayışına girerek kullandığı hitaplar; iletişimi başlatmak, sohbet etmek, bilgi alışverişi yapmak, iletişimde bulunulan kişiye karşı duyulan hisleri açığa vurmaya gibi amaçlarla kullanılır. Belirtilen amaçlar hitapları, günlük konuşmaların vazgeçilmez hâline getirir. İletişimin sağlıklı olabilmesi, doğru sonuçlar ortaya çıkarabilmesi, sağlam temeller üzerine kurulabilmesi için hitapların doğru ve yerinde kullanılması gerekmektedir.

Makalede çağdaş Türk yazı dillerinin “Güneybatı/Oğuz grubu” içinde yer alan Azerbaycan Türkçesinde erkeklere yönelik olarak kullanılan hitaplar ve bu hitapların kişiler arası iletişimdeki rolü üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Azerbaycan Türkçesinde erkeklere yönelik hitaplar muhatablarına göre sınıflandırılacak, bu ifadeler kullanım şekilleri ve amaçları, içerdikleri duygu durumları, kullanıldıkları bağlam vb. ölçütlere göre ele alınacaktır.

Azerbaycan Türkçesinde erkeklere yönelik hitaplarla ilgili değerlendirme yapılırken, Latin alfabesiyle yazılmış ve Türkiye’de basılmış olan Azerbaycan Türkçesi ile ilgili eserlerden yola çıkılacak, hitap örnekleri Azerbaycan Türkçesi sözlüğü, Azerbaycan halk edebiyatına ait destan, masal, efsane mani, ninni, türkü vb. sözlü kültür ürünleri taranarak elde edilecektir. Ayrıca günümüzde Azerbaycan sahasında kullanılan hitapları belirlemek için çağdaş Azerbaycan edebiyatına ait edebî metinlere başvurulacaktır. Böylece geçmişten

¹ Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 1919B012222809 numaralı 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenmiştir.

² Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doç. Dr. nyildirim@firat.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7483-1331>

³ Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. fmkaya@windowslive.com

<https://orcid.org/0009-0009-9878-4512>

bugüne kadar olan süreçte Azerbaycan Türkçesinde erkekler için kullanılan zengin bir hitap malzemesine ulaşılabilecektir. Taramalar sonucu ulaşılan malzemeler, hitap edilen kişilerin özelliklerine göre sınıflandırılacaktır. Hitaplar, kaynaklarda geçen örnekleriyle birlikte verilecek böylece konunun daha iyi anlaşılması sağlanmış olacaktır.

Azerbaycan Türkçesinde erkekler için kullanılan hitap örneklerinden hareketle Azerbaycan Türkçesi ve Azerbaycan Türklerinin kültürü ile ilgili sonuçlara varılacak böylece dilin, bir milletin varlığı, ebediyeti ve kültürü için taşıdığı önem hitaplar bağlamında ortaya konulmuş olacaktır. Ayrıca Azerbaycan Türkleri arasında erkeğin; aile ve toplumdaki yeri, önemi ve konumuyla ilgili bilgilere ulaşılacak, hitapların kişiler arası iletişimde oynadıkları etkin rol vurgulanacaktır.

Anahtar kelimeler: Hitap, Azerbaycan Türkçesi, iletişim, dil, kültür.

GİRİŞ

“Sözü birine ya da birilerine yöneltme, seslenme.” (TS, 2023, s. 1597) olarak tanımlanan hitap, sağlam bir iletişim zemininin oluşması ve kişiler arası iletişimin sağlıklı bir ortamda devam edebilmesi için oldukça önemlidir. Hitabın taşıdığı anlam ve seslenilenin üzerinde oluşturduğu etki, iletişimin kalitesi ile doğru orantılıdır. Dilin söz varlığında sözcük, sözcük gurubu ve bazen de cümle şeklinde yer alan hitaplar; dili kullanan insanların, hitap ettikleri kişiye verdikleri değeri, insan ilişkilerini yönlendirmedeki başarılarını gösteren dil sembolleridir.

“Verici ile alıcı arasında uyarıcı görevi gören; alıcıyı iletişim ortamına çeken; duruma bağlayan ve cümleler arasındaki anlam ilişkilerini belirgin hâle getiren seslenmeler ve seslenme öbekleri.” (Alyılmaz, 2015, s. 34) olan hitaplar, kültürlere göre farklılık gösterebilmektedir. Bir milletin kültürünün diline yansımaları gibi, dilin söz varlığı içerisinde yer alan hitaplar da milletlerin kültürel özellikleri hakkında fikir verir.

“Günlük yaşamda çeşitli bağlamlarda karşısındaki kişi ya da kişilerle iletişimi başlatmak için kullanılan hitap biçimleri her toplumsal düzen ve grup içinde kendine özgü nitelikler kazanabilmekte, çeşitli dönemlerdeki yazılı eserlere yansımaları olan hitap biçimleri, ilgili dönemin sosyokültürel özellikleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayabilmektedir. Bu yönüyle hem sözlü iletişime dayalı konuşma durum ve bağlamlarındaki hitaplar hem de yazılı eserlere yansımaları olan hitaplar; hitabı kullanan insanların, onlar arasındaki iletişim ve etkileşimlerin, bağlı oldukları kültürel değerlerin, dünya görüşlerinin izlerini taşımaktadır. Bu bakımdan hitaplar aynı zamanda millî kültürün, dili ve kültürü şekillendiren insan ve toplumların dünya görüşlerinin de doğrudan yansımalarını içeren dil birimleridir. Bütün bu özellikleriyle kültür dilbiliminin inceleme alanına giren hitaplar, millî kültür dil-dünya görüşü çerçevesinde ele alınabilecek başlıca konular arasında yer almaktadır.” (Keskin, 2020, s. 764).

Dolayısıyla akraba diller arasındaki benzerlikler ortak kültür birliğine de ışık tutar.

“Seslenme öğeleri; konuşmacı, konuşulan kişi, konuşmanın geçtiği bağlam ve toplumsal yapı ile anlamsal değer kazanır. Bu yüzden seslenme öğeleri, toplumsal ilişkinin ve toplumsal konunun imleyicileridir.” (Akata, 2018, s. 5). Bu bakış açısı, hitapların sadece iletişim kuran kişileri değil iletişimin kurulduğu tüm grup ve toplumları kapsadığını da göstermektedir.

“İnsanlar çevrelerindeki insanlarla iletişimde, çoğu zaman kültürel söylemin etiketlerini oluşturan, çeşitli amaçlar için kullanılan bir dizi cümle kullanırlar.” (Ayan, 2023, s. 142). İnsanların kullandıkları bu cümlelerin ortaya çıkışı da hitap sözcükleri/sözcük grupları aracılığıyla.

Hitap edilen kişiye göre güzelleşen, değişen ve bireyler arasında samimiyet derecesine göre şekillenen seslenme ifadeleri; saygı, sevgi, aşk, öfke, sitem, heyecan, acıma, küçümseme gibi duyguları içinde barındırır. Dolayısıyla hitaplar, seslenerek iletişimi başlatma işlevi dışında seslenen kişinin içinde bulunduğu ruh durumuna ait ipuçlarını içermeye görevini de üstlenir. Buna bağlı olarak hitaplar, etkili bir iletişimin sağlanması bakımından önemli bir yere sahiptir.

“İnsan ilişkilerinin temeli dile dayanmaktadır. Bu sebeple bütün hayat deneyi ister istemez dile dayanır. Duygu, düşünce ve bilgileri çeşitli yollarla başkalarına aktarma ve adlandırma sürecine iletişim denir. İletişim, insanların bir arada yaşayabilmelerinin en önemli gereklerinden biridir. İnsanlar bir arada buldukları her durumda birbirleriyle anlaşabilmek için bir sistem oluşturmuşlardır. İnsan haberleşmesi en gelişmiş iletişim düzeni olan dil üzerinde kurulmuştur.” (Özkan, 2009, s. 16).

İnsanlar arasındaki iletişimin olumlu şekilde devam etmesi, insan ilişkilerini düzelterek, insan ilişkilerinin düzelmesi aile ve toplum ilişkilerinin olumlu bir ortamda sürdürülmesine yansıtacak, bu olumlu ortam ülkede barış ve huzurun sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Dolayısıyla iletişim hem insanlar hem de toplumlar için büyük önem taşır. Konuya bu bakış açısıyla bakılacak olursa iletişimin başlangıç basamağı olan hitapların da ne kadar önemli dil birlikleri olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.

“Tarihten günümüze sosyal ve ekonomik hayatın devamlılığı, nesilden nesle aktarımlar ve birikimsel bilgi artışı gibi birçok gelişme iletişim aracılığıyla gerçekleşmiştir. Birlikte yaşamın en temel ögesi olan iletişim, basit görünen doğasına rağmen fonksiyonel olmayan bireyler arası çatışmaların temelini oluşturduğu gibi ülkeler arasında savaş çıkmasına bile neden olabilmektedir.” (İnce, 2018, s. 45).

İletişimi başlatan hitaplar da bu açıdan büyük önem taşımaktadır. İletişim becerilerinin geliştirilmesinde hitabın doğru kullanımı şarttır. İnsanlar arasındaki iletişimin sağlıklı olması, en küçük sosyal kurum olan aileden başlayarak toplumun tüm tabakalarını kapsayan kesimlere kadar her alanda huzurlu olunması anlamına gelir. Bu bağlamda düşünülecek olursa hitaplar, sadece insanlar arasındaki iletişimde değil toplumlar arasındaki iletişim sürecinde de etkili bir rol üstlenmektedir. Toplumlar arasındaki iletişim dilinin doğru kullanılması olumlu sonuçlar doğuracak, bu sonuçlar dünya barışına dolaylı yoldan da olsa katkı sağlayacaktır.

İletişimin çeşitli şekilleri vardır. Bunlardan birisi de kişiler arası iletişimidir.

“Kişilerarası iletişim iki ya da daha fazla kişi arasında meydana gelen mesaj alışverişidir. Genel bir tanımlamayla, kaynağını ve hedefini insanların oluşturduğu iletişime ‘kişiler arası iletişim’ denir. Karşılıklı iletişimde bulunan kişiler, bilgi/sembol üreterek, bunları birbirlerine aktararak ve yorumlayarak iletişimi sürdürürler.” (Koçyiğit, 2018, s. 51-52).

Kişiler arasında sağlam ilişkilerin oluşmasında iletişimin katkısı büyüktür. Kişilerin birbirleriyle iyi anlaşması, topluma da yansıtacak böylece sorunlar da azalacaktır.

İnsan ve toplum hayatında önemli bir işlevi olan hitaplar, dil ve edebiyat ürünlerinde de geniş yer tutmaktadır. Kullanıldığı dilin kültür kodlarını içeren bu seslenme ifadeleri, o dili konuşan insanların hayata bakış açılarını, duygu ve düşüncelerini, dili kullanış biçimlerini göstermektedir. Dolayısıyla dillerin söz varlığında yer alan bu ifadeler, dil kullanımının arka planında yer alan örtük düşünce ve inanışların somutlaşmış hâli olarak düşünülebilir.

“Hitaplar, kullanıldıkları cümledeki olgu veya kiple doğrudan doğruya ilgili olmayıp sadece dinleyenin dikkatini çekmek için kullanılır.” (Sultanzade, 2004, s. 135). Dikkati çekerek iletişimi başlatma, hitaplardaki en önemli amaçtır. Ancak bunun dışında hitaplar, karşıdaki kişiye olan duygu ve düşünceleri yansıtan dil birlikleri olarak da kullanılmaktadır.

İnsanlar arasındaki iletişimde sıklıkla kullanılan seslenme ifadelerine her dilin söz varlığında rastlanmaktadır. Kültürden kültüre, toplumdan topluma göre değişiklik gösteren hitaplar, Türk dilinde ve kültüründe de oldukça önemli dil öğeleri göreviyle karşımıza çıkar. Çağdaş Türk yazı dillerinin söz varlığında da birbirinden farklı pek çok hitap örneği bulunmaktadır (Yıldırım, 2022, s. 36). Bu yazı dillerinden biri de Azerbaycan Türkçesidir.

Güneybatı Türkçesinin doğu sahasındaki ağızlar topluluğunun ve bu saha içinde gelişen yazı dilinin adı olan Azerbaycan Türkçesi, çağdaş Türk yazı dillerinden biridir (Buran vd. 2017, s. 98). Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycan’ı, İran Azerbaycan’ı, Kuzey Azerbaycan, Güney Azerbaycan, Kerkük, Türkmen, Kaşkay bölgelerini içine alan saha, Azerbaycan dil coğrafyasını içine alan sahadır (Ergin, 1981, s. IX; Memmedli, 2019, s. 28-54). Azerbaycan Türkçesinin özellikleri 13-14. yüzyıllarda ortaya çıkmaya başlar (Bozkurt, 2012, s. 287). Sınırları ve ortaya çıkış dönemi belirtilen Azerbaycan Türkçesine ait eserlerde çeşitli hitap örneklerine rastlanmaktadır. Her yaştan, cinsiyetten, meslek grubundan kişilere hitaben kullanılan seslenme ifadeleri, kişiler arası iletişimin göstergeleri olarak göze çarpmaktadır.

“Seslenme ifadelerinde kullanılan sözcükler, dilin etkileyici şekilde kullanımının, edebî söylemin somut örnekleridir. Bundan dolayı dilin bünyesinde bulunan hitaplar, dilin zenginliğini ortaya koymakta ve o dili konuşan bireylerin/milletin, dili kullanabilme yeteneğini göstermektedir.” (Yıldırım, 2017, s. 124).

Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesinde erkekler için kullanılan hitap ifadeleri Azerbaycan Türkçesinin gücünü ortaya koyan dil öğeleridir.

“Azerbaycan dilinde halkın ulusal düşüncesinin ahlaki ve etik değerlerinin ifadesi olan bir grup kelime ve ifade vardır.” (Ayan, 2023, s. 143). Hitaplar da bu bağlamda düşünülecek söz varlığı unsurlarıdır. Erkeklerle yönelik olarak kullanılan hitap örneklerinde onlara karşı geliştirilen bakış açısının özellikleri sezilmekle birlikte erkeğin yaşı, bulunduğu meslek, konum vb. hususlara dair ipuçları da yer almaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde erkeklerle yönelik olarak kullanılan hitaplar, dilin söz varlığında önemli yer tutmakta, Azerbaycan Türkleri arasında erkeğe karşı var olan bakış açısını gözler önüne sermektedir. Belirlenen hitap örneklerinden hareketle seslenme ifadelerinin iletişim dilindeki etkisi, kişiler arası iletişim kurmadaki rolü de ortaya

çıkılmaktadır. Erkeklerle yönelik olarak kullanılan hitaplar, Azerbaycan Türkçesine ait sözlüklerden, halk edebiyatı ürünlerinden ve edebî eserlerden taranarak tespit edilmiştir. Geniş bir tarama yöntemiyle tespit edilen hitaplar; yöneltildiği erkekler, meslek grupları, erkekleri kapsayan topluluklar, içerdiği duygu durumları, kullanıldıkları yer ve şartlara göre sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırmalara ait hitap ifadeleri, tanımları ya da kullanıldıkları cümle örnekleriyle birlikte verilmiş böylece hitabın kullanım amacının daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

Sözlüklerde yer alan hitapların cümle içindeki kullanımları bulunmadığı için ilgili örneklerin sadece tanımları verilmiştir. Sözlük dışındaki kaynaklarda ise hitaplar, örnek cümleleriyle birlikte ele alınmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde erkeklerle yönelik olarak kullanılan hitaplar şu başlıklar altında sınıflandırılabilir:

1. Aile Bireylerine Yönelik Hitaplar

Aile; anne, baba ve çocuklardan oluşan en küçük sosyal topluluktur. Toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen aileyi oluşturan bireyler arasındaki iletişimin sağlıklı olması, aile huzurunu etkilediği gibi toplum huzurunu da etkiler. Çünkü ailelerin mutluluğu, zincirleme bir şekilde toplum mutluluğuna da katkı sağlar. Aile bireyleri arasındaki sözlü iletişimin doğru şekilde kurulmasında kişilerin birbirlerine hitaben kullandıkları seslenme ifadelerinin rolü büyüktür. Hitapların olumlu içeriğe sahip olması ilişkilerin de olumlu bir iletişim tabanında devam etmesini sağlayacaktır.

Azerbaycan Türkçesine ait sözlü ve yazılı ürünlerde aile bireylerine yönelik hitaplar bulunmaktadır. Bu hitaplar; babaya, ağabaya, erkek kardeşe, erkek çocuğuna ve eşe/sevgiliye hitaben kullanılanlardır.

1.1. Babaya Yönelik Hitaplar

Baba, anne ile birlikte ailenin temelini oluşturan önemli bir konumdur. Ailedeki otoritenin kaynağı olan baba, aile bireylerinin saygı duyduğu, sözünü dinlediği, hâkim konumda bulunan bir karakterdir. Babaya karşı hissedilen sevgi ve derinden duyulan saygı ona karşı kullanılan hitaplara da yansımıştır. Azerbaycan Türkçesinde erkek/kız çocuğunun babasına yönelik olarak kullandığı hitaplar şunlardır:

ağacan: “Baba veya bir büyüğe hürmet ifade eden hitap şekli.” (AZTS1, 12)

ata: “Ata, mən onun kürəyinə beş barmağımı qana batırıb vurmuşam.” (ATTTAS, 263)

ata can: “Burdayam, burdayam, ata can, gel gel!” (AD, 425)

ataciq: “Babacık, babaya sevgiyle seslenme şekli.” (AZTS1c, 247)

babacan: “Babaya yaxud qoca kişiye mehribanlıqla müraciet.”, “Kişi ağlar gözilə qıldı feğan; söylədi oğlu: -Ağlama babacan!” (ADİL, 193)

bəg baba: “Qadun ana, bəg baba, əsən qalun.” (ATÜSM, 205)

dədə: “Babaya seslenme.” (AZTS1, 827)

mehriban ata: “*Mehriban ata, mənim üçün nə qulluq?*” (ATTTAS, 314)

papa: “*Papa, meni de kende gönder.*” (AÇHA, 664)

papamın canı: “*Papamın canı (sevgili babam), men bilmezdim seni işden çıhardacaklar.*” (AÇHA, 432)

Azerbaycan Türkçesinde babaya yönelik olarak kullanılan ifadelerde baba sözcüğüyle aynı kavram alanına sahip olan “ağa, ata, dede, papa” gibi ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca hitaplarda geçen “can” sözcüğü, babaya olan içten saygının, sevginin ve samimiyetin somut bir ifadesidir. Babaya yönelik hitaplar; Türk kültüründe ona karşı hissedilen olumlu duyguların, aile ve toplum içinde babaya biçilen rolün, babanın taşıdığı değerın göstergesidir.

Uygurluğun temel yapı taşlarından olan saygı; insan ilişkilerinin korunması, gözetilmesi, düzenlenmesi açısından gerekli olan sağlıklı iletişimin olmazsa olmazıdır. Türk kültüründe baskın bir role sahip olan erkek, genellikle yüceltilen, sınırsız bir üstünlükle toplumu ve aileyi yöneten konumundadır. Ailede soyun babaya dayandırıldığı ve baba ile olan bağın önem kazandığı bir erkek otoritesi söz konusudur. Bu durum babaya yönelik hitaplara saygının hâkim olmasını sağlamıştır.

1.2. Ağabeye Yönelik Hitaplar

Ailenin erkekleri arasında babadan sonra en çok sözü geçen ve saygı gören kişi ağabeydir. Babanın gölgesi olarak kabul edilen ağabey, özellikle evin küçük bireyleri olan kardeşlerin en önemli yardımcısıdır. Kardeşlerin yetişmesinde, onlara manevi değerlerin öğretiminde, toplumdaki yerlerinin belirlenmesinde anne ve babadan sonra en büyük pay ağabeye aittir. Dolayısıyla ağabeyler, kardeşleri tarafından sevilir ve değer görür.

Azerbaycan Türkçesinde erkek/kız kardeşlerin ağabeylerine seslenirken kullandıkları hitap örnekleri şunlardır:

ağa: “Ağabeye seslenme şekli.” (AZTS1c, 58)

aqa: “Ağabeye seslenme şekli.” (AZTS1c, 58)

ağadadaş: “Kardeşlerin ağabeylerine saygı için kullandıkları bir hitap şekli.” (AZTS1a, 13)

dadaş: “Baba, küçük kardeş, ağabey veya kız kardeşlerin ağabeylerine söyledikleri seslenme şekli, onlara verdikleri ad.” (AZTS1c, 757)

qağa: “Hürmet ve saygı için büyük kardeşe hitaben saygıyla seslenme şekli.” (AZTS2d, 1923).

Ağabeye yönelik hitapların genelinde “ağa” sözcüğünün bulunduğu görülmektedir. Sadece “dadaş” hitabı bu genellenimin dışında kalmaktadır. Koruyucu, kollayıcı, yönetici, önderlik eden vb. kavramları içine alan bu sözcüğün, ağabeye hitaben kullanılması ona karşı geliştirilen tutumun bir ifadesidir.

1.3. Erkek Kardeşe Yönelik Hitaplar

Ailenin yaşça küçük bireylerini oluşturan kardeşler, hem anne ve babaları hem de ağabey ve ablaları tarafından korunan, sevilen ve desteklenen kişilerdir. Ağabey ve ablaların kardeşlerine duydukları sevgi, onlarla iletişime geçtikleri zaman kullandıkları hitaplarda kendini göstermektedir. Azerbaycan Türkçesinde erkek kardeşler için kullanılan hitap örnekleri abla veya ağabey tarafından kullanılmaktadır. Erkek kardeşe yönelik hitap örnekleri seslenme, dikkati çekme, sevgiyi ön plana çıkarma gibi amaçlar dolayısıyla dile getirilmektedir. İlgili hitaplar, örnekleriyle birlikte şöyle sıralanabilir:

ağzımın dadı ğardaş: “Ay ğardaş, paşa ğardaş, *ağzımın dadı ğardaş*” (AB, 484)

ay ğardaş: “*Ay ğardaş*, paşa ğardaş” (AB, 484)

bəgim qardaş: “*Vay, bəgim qardaş!*” (ATÜSM, 58)

berader: “Berader!” (ÖYEAE, 519)

can ğardaş: “*Can ğardaş*, -dedim- aklına yüreğine kurban olayım.” (ÇTDE, 43)

canım ğardaş: “*Can ğardaş*, *canım ğardaş*” (AB, 484)

gağa: “*Gağa*, soyutma isti isti ye.” (AÇHA, 637)

ğardaş: “*Ğardaş*, *ğardaş*, *ğuş ğardaş*” (AB, 485)

ğardaşçığ: “Sevgiyle seslenme şekli.” (AZTS1a, 461)

ğuş ğardaş: “*Ğardaş*, *ğardaş*, *ğuş ğardaş*” (AB, 485)

han ğardaş: “*Ğardaş*, *ğardaş*, *han ğardaş*” (AB, 484)

köş ğardaş: “*Ğardaş*, *ğardaş*, *köş ğardaş*” (AB, 485)

paşa ğardaş: “*Ay ğardaş*, *paşa ğardaş*” (AB, 484)

qardaş: “*Qardaş*, mən də bu gün sənnən ova gedəcəyəm.” (ATTTAS, 258)

Azerbaycan Türkçesinde erkek kardeşe yönelik olarak kullanılan hitapların tamamına sevgi, içtenlik, samimiyet duyguları hâkimdir. “Kardeş” sözcüğünün farklı söyleniş şekillerinin ve aynı anlamı taşıyan sözcüklerin kullanıldığı hitaplarda, kardeşe verilen değeri ifade eden “paşa, han, bey”; kardeşe olan bağlılığı, benimsemeyi ve onu kendinden bir parça olarak görmeyi belirten, ona kıymet atfeden “can, canım, ağzımın tadı, gözümün ışığı” gibi kullanımlar yer almaktadır. Ayrıca hitaplar “ay, vay” ünlemleriyle daha belirgin bir söyleme kavuşturulmuştur. Hitap örneklerinde yer alan “ğuş” sözcüğü ve “+cİğ” eki kardeşin yaşça küçüklüğüne bir göndermedir.

1.4. Erkek Çocuğuna Yönelik Hitaplar

Anne ve babanın hayattaki en büyük varlığı çocuklarıdır. Çocuklar, aileyi ayakta tutmada, ailenin devamını sağlamada, aile bireyleri arasında olumlu ilişkilerin ortaya çıkmasında önemli rolü olan bireylerdir. Türk kültüründe kız çocuk ile erkek çocuk arasında ayırım yapılmamakla birlikte erkek çocuğun soyun devamını sağlama özelliği; bağ, bahçe, tarla işlerinde fiziksel gücünden yararlanma durumunun bulunması erkek

evlada olan ilgiyi artırması da yadsınamaz bir gerçektir. Bu durum, anne ve babanın erkek çocuklarıyla olan iletişimlerinde kullandıkları seslenme ifadelerine de yansımıştır.

Azerbaycan Türkçesinde erkek çocuklarına yöneltilen hitapların kaynağı anne ve babadır. Hitapların muhatabı olan erkek çocuğa yönelik olarak kullanılan seslenmeler ona verilen değeri, ona karşı hissedilen duyguları içermektedir. Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan hitap örnekleri şunlardır:

a çocug: “Yatma bu payede rahat, *a çocug!*” (ÖYEAE, 521)

ay canım: “Ah gözüm, ah ruhum!” (ÖYEAE, 192)

bağım: “Menim *bağım*, baharım!” (ÖYEAE, 192)

baharım: “Menim bağım, *baharım!*” (ÖYEAE, 192)

bala: “*Bala*, atandan sənə bir xəncər qalıb, bir də at.” (ATTTAS, 254)

balacığaz: “Yavrucuğum, çocuğum, evladım şeklinde sevgiyle seslenme şekli.” (AZTS1c, 331)

balacıq: “Yavrucuğum, çocuğum, evladım şeklinde sevgiyle seslenme şekli.” (AZTS1c, 331)

can bala: “*Can bala!* Artık gocaldım.” (AD, 426)

cavanım: “Get mektebe, *cavanım!*” (ÖYEAE, 192)

ede: “*Ede*, ağaca tırmanma, şalvar yırtıldı!” (ÖYEAE, 415)

evlâdlarım: “Her ikinizi öpürem, *evlâdlarım!*” (AD, 358)

ey gözüm: “Ah gözüm, ah ruhum.” (ÖYEAE, 192)

ey tıfl-i geyur: “Aç gözün uygudan, *ey tıfl-i geyur!*” (ÖYEAE, 521)

fikri ziyalı oğlum: “Akıllı oğlum.” (ÖYEAE, 192)

gədəciyəz: “Oğlum, oğulcağızım.” (AZTS1c, 1261)

gül butam oğul: “Menim *gül butam oğul.*” (AB, 223)

gül oğlum bülbül oğlum: “Çiçek oğlum, bülbül oğlum.” (AB, 277)

melekim: “Meleğim, yavrucuğum.” (ÖYEAE, 516)

menim عزیز, çiçek oğlum, gül oğlum: “Menim *eziz oğlum, çiçek oğlum, gül oğlum.*” (AB, 277)

naz oğlum: “*Naz oğlum*, dersinden galmaz oğlum.” (AB, 277)

oğlancığaz: “Erkek çocuğa sevgi ve acıma duygusu ile söylenen bir ifade.” (AZTS2d, 2604)

oğlancıq: “Erkek çocuğa sevgi ve acıma duygusu ile söylenen bir ifade.” (AZTS2d, 2604)

oğlanlarım: “Oğlanlarım, ağıllı olun, kamallı olun, gelinler sizi birbirinizden ayırmasın.” (AÇHA, 80)

oğul: “Oğul, qocalmışıq, bu gün, sabah bu dünyadan köçəcəyik.” (ATTAS, 314)

oğulcuğaz: “Oğul sözünün sevgi bildiren küçültme veya okşama biçimi, oğlum, yavrum, evlâdım.” (AZTS2d, 2605)

oğulcuq: “Oğul sözünün sevgi bildiren küçültme veya okşama biçimi, oğlum, yavrum, evlâdım.” (AZTS2d, 2605)

telan: “Sevilen, sevgi duyulan çocuğa veya bir kimsenin kendi çocuğunu sevdiği zaman ona söylediği içten gelen sevgi ifadesi.” (AZTS2d, 3223)

yavrucuğum: “Meleğim, yavrucuğum!” (ÖYEAE, 516)

Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi Azerbaycan Türkçesinde erkek çocuğuna yönelik çok çeşitli hitap örnekleri bulunmaktadır. Hitap örneklerinin büyük bir kısmı “çocuk, erkek çocuk, oğul” anlamına gelen “bala, çocug, ede, evlat, gede, oğlan, oğul, tiftl, yavru” sözcükleriyle oluşturulmuştur.

Övrad sözcüğü Azerbaycan Türkçesinde “Oğul ve ya kız; uşaq, oğul-uşaq.” (Orucov vd., s. 558) anlamına gelmektedir. Dolayısıyla hitap işleviyle kullanılan bu sözcük hem kız hem erkek çocuğa seslenmek amacıyla kullanılmaktadır. Aynı durum “Kişi cinsinden olan övrad.” (Orucov vd., s. 514) anlamını içeren “oğul” sözcüğü için de geçerlidir. Ancak örneklerin alındığı metinlerde bu hitaplar erkek çocuğuna yönelik kullanıldığı için bu başlık altında değerlendirilmiştir. “Nəvazişle müraciət.” (Orucov vd., 332) anlamını taşıyan ve genelde kız çocukları için kullanılan “melekim” hitabı da ilgili metinde erkek çocuğuna hitaben kullanılmıştır. “Telan” hitabı da hem kız her erkek çocuk için kullanılmaktadır ancak taranan metinlerde sadece erkek çocuğa yönelik kullanımı tespit edilmiştir.

Erkek evlat için kullanılan hitaplarda benzetme ögesinin ağır bastığı görülmektedir. Benzetmeye dayalı örnekler annenin, oğluna hitaben kullandığı hitaplarda daha yaygındır. Anne, oğlunu “melek, gül, bülbül, bahar, göz” gibi zarafetle, güzellikle ve vazgeçilmez olmakla bağdaştırılan ögelere benzetmekte böylece ona karşı beslediği duyguları dile getirmektedir. Hitaplar, erkek evladın akıllı, yiğit, genç, mert, aziz, nazlı oluşuna işaret eden sözcükleri de barındırmaktadır. Bu sözcükler, erkek çocuğunu niteleyen özellikleri belirten sıfatlardır.

İlgili hitaplarda dikkati çeken bir başka özellik annenin oğluna yönelik olarak kullandığı hitapların, babanın oğluna yönelik olarak kullandığı hitaplara oranla daha samimi, içten ve sevgi dolu oluşudur. Bu durum anne-oğul ilişkilerinin daha sıcak ve içten olduğunu; babanın oğlula iletişimde daha mesafeli davrandığını ve ilişkilerde saygının daha ağır bastığını düşündürmektedir.

Seslenme ifadelerinde “+cİğAz/+cUğAz, +cIq/+cUq” küçültme ekleriyle “+m/+Im/+Um” birinci teklik kişi iyelik eklerinin sık kullanıldığı görülmektedir. Bu ekler, erkek çocuğuna duyulan sevgi, içtenlik, acıma hislerini açığa çıkarmakta; anne ve

babanın; oğullarını benimsediklerini, sahiplendiklerini göstermektedir. Hitapların başında kullanılan “a, ay, ey” ünlemleri ise seslenme ögesini pekiştirmektedir.

1.5.Eşe/Sevgiliye Yönelik Hitaplar

Erkeğin, aile içindeki önemli görev başlıklarından biri eş/koca olmaktır. Ailenin başı konumunda bulunan erkek, hanımıyla birlikte yuvasının mutluluğu, huzuru ve sürekliliği için çalışır. Kadının, kocasıyla olan ilişkilerinin sağlam temellere oturtulmasında onunla kurduğu iletişim zemini oldukça önemlidir. İletişim zemininin kurulmasında da hitaplar etkili bir rol üstlenmektedir.

Aşk, kadın ve erkek arasındaki en güçlü duygulardan biridir. Aşk; sadakat, bağlılık, vefa, şefkat, sevecenlik gibi olumlu duygulardan beslenmektedir. Dolayısıyla kadının erkeğe hitaben kullandığı seslenmelerde bu duyguların varlığı sezilmektedir. Bu nedenle hitaplar, kişinin sevdiğine bazen özlemlerle, bazen duyduğu sevginin gücüyle, bazen de bağlılıkla hissettiği duyguları kendi tarifine sığdırarak seslenmesinin en güzel ve etkili örneklerini oluşturmaktadır. Bu bakımdan hitaplar; karı-koca, kadın-erkek arasındaki bağın güçlenmesini sağlayan dil öğeleri olarak düşünülebilir.

Azerbaycan Türkçesinin söz varlığında kadının eşine/kocasına ve sevgilisine hitaben kullandığı seslenme ifadelerine de rastlanmaktadır. Azerbaycan Türkçesi sözlüklerinde bulunan açıklamalardan ve metinler içindeki bağlamlardan yola çıkılarak tespit edilen bu hitapların bazılarının kime yöneltildiği net olarak belirlenememektedir. Bu nedenle konuyla ilgili hitaplar aynı başlık altında ele alınmıştır.

Kadının, kocasına/sevdiği erkeğe yönelik olarak kullandığı hitaplar şunlardır:

a başı batmış kişi: “A başı batmış kişi, ağac axtarırsan, tapmırsan.” (AMTTAVAS, 100)

a kişi: “A kişi, gerek elə bir otaq tikdirəsən ki, divarları min bir rəngə çala.” (AMTTAVAS, 94)

arham: “Ey benim penâhım, *arham*, yegânem!” (AD, 548)

ay koca: “Gücün çatardı mı ona, *ay koca*?” (AD, 489)

başımın serdari: “Gel *başımın serdari*.” (AB, 145)

canım: “*Canım*, ay aman, ay aman, ay aman, niye gelmedin?” (AHT, 107)

canım-ciyərim: “Canım çiğərim. İçten bir sevgi ile sesleniş ifadesi.” (AZTS1c, 578)

canım-gözüm: “Canım gözüm. İçten bir sevgi ile sesleniş ifadesi.” (AZTS1c, 578)

cavanım: “*Cavanım*, kəcme menden.” (AHT, 57)

ciyərim: “Mənim canım, *ciyərim*, niyə bikef oldun?” (ATTTAS, 351)

dostum: “Sallan gel bağa, *dostum*” (AB, 278)

enis-i ruhum: “Durma, yüksel, *enis-i ruhum*, gel!” (ÖYEAE, 486)

ərcik: “Kocacığım. Kocaya bir hitap şekli.” (AZTS1c, 1131)

ey benim penâhım: “Ey benim penâhım, arham, yegânem!” (AD, 548)

azizim: “Sevgiyle seslenme.” (AZTS1c, 1171)

güloğlan: “Saçı sümbül *güloğlan*” (AHT, 51)

gülüm: “Sevgili, değerli, hürmet gösterilen birine seslenme şekli.” (AZTS1a, 587)

günüm: “Sevgi, samimiyet bildirmek için birine seslenirken kullanılır, canım anlamındadır.” (AZTS1a, 591)

kişicik: “Kocacığım, erkeğim. Kadının kocasına sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTS1c, 1808)

kişiciyöz: “Kocacığım, erkeğim. Kadının kocasına sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTS1c, 1808)

mânim azizim: “Mânim azizim, heç fikir elәмә, inşallah, sabah toyumuza başlarıq.” (AMTTAVAS, 191)

oğlan: “Oğlan, gétme, dayan, dur!” (AHT, 51)

ömrüm-günüm: “Her şeyim, hayatım, varlığım.” (AZTS2d, 2661)

qadası: “Sevgili yâr, canımın içi; sevgilim; ciğerimin köşesi, değerli, kıymetli; anlamlarında hitabet şekli.” (AZTS2d, 1920)

sevdicik: “Genellikle ‘sevdicikim’ şeklinde çok sevilen birisine hitap şekli.” (AZTS2b, 1037)

sevgilim: “Ona heç sorma, *sevgilim*.” (AD, 231)

yar: “Haber vérrem a balam gardaşıma, *yar*, *yar can*.” (AD, 540)

yegânem: “Ey benim penâhım, arham, *yegânem*!” (AD, 548)

yiğid: “*Yiğid*, sana déyerem.” (AB, 326)

yoldaşım: “Eşim, ailem, kocam.” (AZTS2b, 1256)

Hitapları oluşturan “er, kişi, koca” ibareleri kadının eşine seslenirken kullandığı yaygın sözcüklerdir. Ona duyduğu derin sevgi, “sev-” fiilinden türetilmiş hitapları ortaya çıkarmıştır. Eşin/sevilen erkeğin vazgeçilmez oluşu “ömür” sözcüğü ile oluşturulmuş hitapları doğurmuştur. “Penahım/sığınağım”, “arham/dayanağım”, “başımın serdarı” gibi hitaplar; erkeğin, kadının destekçisi ve koruyucusu olduğunu; “enis-i ruhum/ruhumun sevgilisi” hitabı da sevilen erkeğin ruh eşi olarak görüldüğünü, çok sevildiğini anlatmaktadır. Kadının içten sevgisi “aziz, can, ciğer, civan, gül” sözcüklerini içeren hitaplara yansımıştır.

Azerbaycan Türkçesinde sevilen erkeğe yönelik kullanılan bütün hitaplar erkeğin, kadının duygu dünyasında nasıl yer aldığına göstergesidir. Hitaplarda geçen sözcükler sevgi, kıymet, bağlılık gibi soyut kavramların somutlaşmış şeklidir. Hitaplar arasında olumsuz anlam taşıyan sadece bir örneğin bulunması erkeğin aile içindeki konumunu göstermesi bakımından önemlidir.

2. Akrabalara Yönelik Hitaplar

Akrabalık, kan bağı veya evlilik yoluyla gerçekleşen; yardımlaşmayı, acıyı, sevinci, birliği, beraberliği içeren ilişkiler ağıdır. Türk kültüründe oldukça önemli bir yeri olan akrabalık ilişkileri, aradaki bağı sevgi, saygı gibi değerlerle ayakta tutmuştur. Türkçenin söz varlığında akrabalık adlarının fazlalığı, akrabalığa verilen kıymetin somut bir göstergesidir.

Akraba adları bakımından zengin bir dil olan Azerbaycan Türkçesinde erkek akrabalara yönelik hitaplar; dedeye, amcaya, dayıya, erkek yeğene, erkek toruna, amcanın/dayının/halanın/teyzenin oğluna yönelik olarak kullanılan hitapları kapsamaktadır. Kaynaklardan taranarak elde edilen bu hitaplar şöyle sıralanabilir:

2.1. Dedeye Yönelik Hitaplar

Akrabalık ilişkilerinde yaş ve konum itibarıyla en önemli birey olarak kabul edilen dede, annenin veya babanın babasına verilen addır. Tecrübesi, bilgisi, insan ilişkilerindeki rolü; çocukları ve torunları üzerindeki etkisi ile dede; aileyi meydana getiren kişileri birleştiren bir ata figürüdür.

Torunun konumundan bakıldığında “dede” akrabalık adıyla tanımlanan ailenin yaşlı ve saygın karakteri için Azerbaycan Türkçesinde belli hitaplar kullanılmaktadır. Kız veya erkek torunun dedelerine seslenmek için dile getirdikleri bu hitaplar, seslenme amacı dışında dedeye karşı duyulan sevgiyi belirtmek için de söylenmektedir. Dedeye hitaben kullanılan hitap örnekleri şunlardır:

ağ saqqallu əziz baba: “Pəs əvət, ağ saqqallu əziz baba, mənim dəxi istədiyim oldur.” (ATÜSM, 148)

babacan: “Dedeciğim, dedeye sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTS1c, 303)

babacığaz: “Dedeciğim, dedeye sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTS1c, 303)

babacıq: “Dedeciğim, dedeye sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTS1c, 303)

Azerbaycan Türkçesinde dedeye yönelik olarak kullanılan hitap örneklerinin tamamında “baba” sözcüğünün yer aldığı görülmektedir. Bu durum dedenin, baba gibi önemli ve saygıdeğer bir önem arz etmesinden ve babanın babası olmasından kaynaklandığı düşüncesini akla getirmektedir. Hitaplarda dede için kullanılan sıfatlar, onun yaşlı bir birey olduğunun işaretidir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere torunların dedeye karşı en yoğun hissettikleri duygu sevgidir. Bu açıdan bakıldığında hitapların sadece bir dil ögesi olmadığı, kişiler arası ilişkilerde muhatabın rolünü, ona verilen önemi, onun için hissedilen duyguları yansıtan önemli ipuçlarını içerdiği de fark edilmektedir.

2.2. Amcaya Yönelik Hitaplar

Babanın ağabeyi veya erkek kardeşi “amca” akrabalık adıyla ifade edilmektedir. Halk arasında amcaya “baba yarısı” denmesi de bu akrabalık ilişkisinin doğurduğu bir sonuçtur. Azerbaycan Türkçesi ile ilgili kaynaklarda kız veya erkek yeğenin, amcaya

karşı yönelttikleri hitap örnekleri yer almaktadır. Çoğunlukla sözlüklerden hareketle belirlenen bu hitaplar şöyle sıralanabilir:

ağaemi: “Büyük amcaya hürmeten verilen ad.” (AZTS1a, 13)

balaemi: “Küçük amca, yaşca en küçük amcaya seslenme şekli.” (AZTS1c, 331)

əmi: “Əmi, üç gün mənə möhlət ver, üç gündən sonra sənə cavabımı deyərəm.” (ATTTAS, 296)

qağa: “Hürmet ve saygı için büyük kardeşe, amcaya, dayıya ve genelde yakın akraba olanlara hitaben saygıyla seslenme şekli.” (AZTS2d, 1923)

Amcaya seslenmek için kullanılan hitaplarda iki önemli nokta dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki hitap ifadesinin, amcanın yaşına göre şekillenmesi diğeri de hitap ifadelerinin tamamında amca ve baba için kullanılan sözcüklerin yer almasıdır.

2.3. Dayıya Yönelik Hitaplar

Dayı, annenin ağabeyine veya erkek kardeşine verilen akrabalık adıdır. Tıpkı amca gibi dayı da yeğenleri tarafından sevilen ve saygı duyulan bir konumda yer alır. Azerbaycan Türkçesinde kız/erkek yeğenlerin dayıları için kullandıkları hitaplar şöyledir:

ağadayı: “Büyük dayıya hürmeten verilen ad.” (AZTS1a, 13)

ay dayı: “Hoş gelmişen, ay dayı!” (AD, 289)

dayday: “Çocuk dilinde dayı.” (AZTS1a, 242)

mehriban dayı: “Mehriban dayı, mən yuxu görmüşəmsə, bəs bu üzük nədi?” (ATTTAS, 322)

qağa: “Hürmet ve saygı için büyük kardeşe, amcaya, dayıya ve genelde yakın akraba olanlara hitaben saygıyla seslenme şekli.” (AZTS2d, 1923)

Dayıya yönelik hitapların çoğunluğunu ona verilen akrabalık adları oluşturmaktadır. Büyük dayı için ayrı bir hitap ifadesinin kullanılıyor olması, hitapların şekillenmesinde yaş faktörünün göz önünde bulundurulduğunun bir göstergesidir. Ayrıca dayıyı nitelemek için kullanılan, onun şefkatli yönüne dikkat çeken ve ona karşı beslenen sevginin bir ifadesi olan “mehriban” sıfatının geçmesi, hitaplara duyguların yansıtıldığını gösteren güzel örneklerden biridir.

2.4. Erkek Yeğene Yönelik Hitaplar

Yeğen; amca, dayı, hala ve teyzenin kız ya da erkek kardeşlerinin çocuklarına verilen akrabalık adıdır. Kız ve erkek yeğenler, akrabalar içinde en çok sevilen bireyler arasında yer alırlar. Onlara karşı duyulan sevgi, yöneltilen hitap ifadelerinde karşılığını bulur. Azerbaycan Türkçesinde erkek yeğenler için kullanılan hitap örnekleri şunlardır:

bacıoğlu: “Yaşlı bir adamın yeğenine sesleniş ifadesi.” (AZTS1a, 80)

qardaşoğlu: “Qardaşoğlu, qorxma, gəldim!” (AMTTAVAS, 110)

Yukarıda erkek yeğen için kullanılan hitap örneklerinden hareketle hitabı kimin kullandığı da belli olmaktadır. İlk hitap örneği erkek yeğene teyze veya dayı; ikinci hitap örneği ise amca veya hala tarafından yöneltilmektedir. Söz konusu hitapları, akrabalık adı ve aile bireyelerine bağlı adlar ile cinsiyet ifade eden iki öge şekillendirmektedir. Bu göstergeler, iletişimin gerçekleştirildiği ortamda kaynağın ve alıcının kimliğini netleştirmektedir.

2.5. Erkek Toruna Yönelik Hitaplar

Dede, anneanne veya babaannenin kendi çocuklarının çocuklarına verilen isim “torun” akrabalık adıyla ifade edilmektedir. Torunlar, yeğenlerle birlikte akrabalar arasında en çok sevilen yaş itibarıyla de en küçük olan grupta yer alırlar. Azerbaycan Türkçesiyle ilgili kaynaklarda torunlar için kullanılan *nəvəciyəz*: “Toruncuk. Toruna sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTS2d, 2564) örneğine rastlanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde “neve” sözcüğü, “Torun, bir kimseye göre çocuğunun çocuğu.” (Altaylı, 2018d, s. 2564) anlamına gelmektedir. Kişinin evladının çocuğu da dede, anneanne/babaanne tarafından bu hitapla çağrılmaktadır. Hitapta kullanılan ek, toruna karşı duyulan sevgi ve şefkat duygusunu yansıtmaktadır.

2.6. Amcanın/Dayının/Halanın/Teyzenin Oğluna Yönelik Hitaplar

Azerbaycan Türkçesinde amcanın/dayının/halanın/teyzenin oğluna yönelik olarak kullanılan hitap örneklerine de rastlanmaktadır. Bu örnekler şunlardır:

əmioğlu: “Emmioğlu. Kendinden yaşlı olan amca çocuğu veya başka bir kimseye seslenme şekli.” (AZTS1c, 1120)

gohum: “*Gohum*, gedirem düşmeni ahtarmağa.” (AD, 340)

halaoğlu: “*Halaoğlu*, cehizin içinde güzgülü mutlaka olmalıdır.” (AÇHA, 365)

Amcanın/dayının/halanın/teyzenin oğluna yönelik olarak kullanılan hitap örneklerinde görüldüğü üzere bu hitaplar, akrabalık adlarıyla oluşturulmuştur.

2.7. Kayınbiradere Yönelik Hitaplar

Kayınbirader, evlilik yoluyla edinilen akrabalar arasında yer almaktadır. Kocanın ağabeyi veya erkek kardeşi kadının kayınbiraderi olarak bilinmektedir. Ona yöneltilen hitaplarda bu akrabalık adının kullanıldığı görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde kayınbiradere yönelik olarak söylenen hitap örnekleri şunlardır:

ağa gaynım: “Sen benim *ağa gaynım*.” (AB, 263)

ağadadaş: “Kardeşlerin ağabeylerine veya eskiden gelinlerin büyük kayınbiraderlerine saygı için kullandıkları bir hitap şekli.” (AZTS1a, 13)

ağamirzə: “Büyük kayınbirader ve ona seslenme şekli.” (AZTS1c, 63)

gaynım: “Dolan gel bağa, *gaynım*.” (AB, 263)

Kayınbiradere yöneltilen hitapların kullanıcısı evin gelinidir. Gelin, kayınbiraderine saygı duyar ve kendi yaşı ne olursa olsun onu büyüğü olarak görür. Hitaplarda yer alan “ağa, mirza” ibareleri bu düşüncenin ürünüdür. Kayınbirader için kullanılan seslenme

ifadelerinde yaşça büyüklüğün de ön planda tutulduğu görülmektedir. Akrabalık adlarından biri olan kayınbirader sözcüğü, konuşma dilinde genellikle kısaltılarak “kayın” şeklinde dile getirilmektedir. Örneklerde de görüldüğü gibi “kayınbirader” sözcüğünün “kayın” şeklindeki kullanımı, ona hitaben söylenen hitapların temelinde yer almaktadır.

3. Dosta/Arkadaşa Yönelik Hitaplar

Arkadaşlık/dostluk, insanlar arasındaki en güçlü bağların başında gelir. İyi ve kötü günde kişinin yanında olan, ilişkinin seviyesine göre kimi zaman aileden biri gibi kabul gören, akrabadan ayrı tutulmayan arkadaş/dost, insanın hayattaki en büyük dayanaklarından ve destekçilerindedir. İnsan hayatında aile ve akrabalar kadar önemli yer tutan arkadaşlar, sosyal ilişkilerin devamında belirgin bir rol oynar. Yardımseverlik, birliktelik, sadakat, vefa, hatır gibi insan ilişkilerini sağlam tutan duygular, arkadaşlık bağlarını güçlendirir. Dolayısıyla toplum hayatında her insan arkadaşına, dosta gereksinim duyar.

Erkekler arasındaki en güçlü bağlardan biri de arkadaşlık bağıdır. Arkadaşların ve dostların taşıdığı önem, onlarla kurulan iletişimde kullanılan hitaplarda kendini göstermektedir. Azerbaycan Türkçesinde erkeklerin, arkadaşlarına/dostlarına yönelttikleri hitap örnekleri şöyle sıralanabilir:

babo: “Meetelem, *babo!*” (AD, 175)

can dostum: “Fikir çekme *can dostum*, iki gözüm sendedir.” (AB, 467)

canım ey dust!: “Sevgili dostum!” (AD, 163)

dost: “Genellikle dost ve yakın birine seslenme şekli.” (AZTS1a, 308)

dust: “Teklifsiz yakınlık ifadesi olarak seslenme şekli.” (AZTS1c, 978)

eşim: “Hey kırq *eşim*, kırq yoldaşım, qurban olsun sizə mənim başım!” (ATÜSM, 94)

eziz dost: “*Eziz dost... sen misen?*” (AD 403)

eziz yoldaş: “Dur gédek *eziz yoldaş!*” (AB, 34)

əzizciyəz: “Azizim. Karşıdakine saygıyla ve sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTS1c, 1171)

kirvə: “Yakın birisine, bir şahsa seslenme şekli.” (AZTS1c, 1805)

kişi: “Gasım *kişi*, bu sözler bir gepiye deymez.” (ÖYEAE, 135)

qardaşım: “Birine dostça seslenme.” (AZTS2d, 1987)

senetin çiçeği: “Hardasan şe’r, *senetin çiçeği*” (ÖYEAE, 368)

süüd ğardaşı: “Erkeğe, gence dostçasına veya teklifsizce seslenme.” (AZTS1a, 461)

yoldaş: “Seslenme ifadesi.” (AZTS2d, 3656)

yoldaşcığaz: “Arkadaştan okşama ifadesi.” (AZTS2b, 1256)

yoldaşım: “Hey qırq eşim, qırq *yoldaşım*, qurban olsun sizə mənim başım!” (ATÜSM, 94)

zəhmətin melekisi: “Hardasın Sebir, *zəhmətin melekisi!*” (ÖYEAE, 368)

Azerbaycan Türkçesinde erkeklerin, arkadaşlarına veya dostlarına yönelik olarak dile getirdikleri hitap örneklerinde “arkadaş” sözcüğünün hiç kullanılmamış olması dikkat çekicidir. Buna karşın hitapların bir bölümünde “dost” ve dost, arkadaş anlamını veren “kişi” ibaresine rastlanmaktadır. Hitaplarda kullanılan “yoldaş” ifadesi, arkadaşla yüklenen görevi ve ona karşı geliştirilen bakış açısını göstermesi bakımından değerlidir. Seslenme ifadelerinde bulunan “eş” sözcüğü, kişinin kendi özelliklerine yakın, düşünce ve yaşam tarzı aynı olan bireyleri arkadaş olarak seçtiği düşüncesinin bir yansımasıdır. Arkadaşın/dostun aileden biri gibi görüldüğünü, kardeşten ayrı düşünülmediğini içeren fikir de “gardaş” sözcüğüyle kurulmuş hitapları doğurmuştur.

Arkadaşların birbirlerine verdikleri değer, besledikleri sevgi “aziz, azizim, can, canım” gibi sözcükler aracılığıyla hitaplara işlenmiştir. İletişimi başlatma, seslenme, dikkati çekme amacıyla kullanılan hitapların tamamına sevgi, içtenlik, bağlılık, hoşgörü hâkimdir. Hitaplara hâkim olan bu duygular, insan ilişkilerinin sağlıklı şekilde yürütülmesi için vazgeçilmezdir.

4. Yaşça Büyük Erkeklerle Yönelik Hitaplar

Azerbaycan Türkçesinin söz varlığında herhangi bir aile veya akrabalık bağı bulunmayan yaşça büyük erkeklerle yönelik olarak kullanılan hitap örnekleri de bulunmaktadır. Bu tür hitaplarda hitap eden ile muhatabı arasında yaş farkı bulunmaktadır. Hitap edenin küçük, muhatabın ise büyük olduğu bu ikili iletişimde başat rol oynayan duygu saygıdır. İnsan ilişkilerinin devamında en önemli rolü üstlenen saygı; iş ve aile hayatı, sosyal hayat gibi yaşamın birçok alanını doğrudan etkileyen, insanda olması gereken değerlerin başında yer alan bir duygudur. Saygı; iletişim kurulan insanın yaşına, konumuna, düşüncesine, görüşüne bakılmaksızın kişilere önyargısız yaklaşmayı gerektirir.

Azerbaycan Türkçesinde yaşça büyük erkeklerle, yaşlılara yönelik olarak kullanılan hitap örnekleri şöyle sıralanabilir:

ağa: “Yaşlılara ve makam sahiplerine seslenme şekli.” (AZTS1c, 58)

ağababa: “Yaşlı ve saygın kimselere hitap şekli.” (AZTS1c, 58)

ağa dərviş: “Ağa dərviş, bu il bostanım çoh yaşşı bar getirib.” (AHYÖ, 270)

aqa: “Yaşlılara ve makam sahiplerine seslenme şekli.” (AZTS1c, 58)

ata: “Yaşlı birine saygı ifadesi olarak seslenme şekli.” (AZTS1c, 247)

baba dərviş: “Baba dərviş, biz ki, ata-bala oluruq, daha yaramaz ki, mən duran yerdə sən iş görəsən.” (AMTTAVAS, 128)

baba: “Yaşlı ve saygıdeğer insanlara hürmeten teklifsiz seslenme şekli.” (AZTS1a, 79)

day-day: “Büyüklerle saygı anlamında seslenme şekli.” (AZTS1c, 805)

dayı: “İhtiyar birisine seslenirken veya konuşurken hürmet ifadesi olarak söylenen söz.” (AZTS1a, 242)

derviş baba: “*Derviş baba*, bes sen harada idin?” (AHYÖ, 244)

dərviş: “*Dərviş*, bilirəm niyə gəlibsən.” (AMTTAVAS, 127)

əb: “Yaşlı birine saygı ifadesi olarak seslenme şekli.” (AZTS1c, 1069)

efəndi baba: “Merhaba *efəndi baba!*” (AD, 249)

əfəndi: “Eskiden birine hürmetle sesleniş ifadesi.” (AZTS1c, 1078)

efəndim: “Aman, *efəndim*, inan!” (AD, 250)

emi can: “Aç karındaşlara infak edilir mi, *emi can?*” (ÇTDE, 25)

əmi: “Yaşlı birine hürmetle seslenme ifadesi. Hürmet için kendinden büyük yaşlı erkeklerin ismine takılır.” (AZTS1c, 1119)

hacı ağa: “Heyr, *hacı ağa.*” (AD, 217)

hacı emi: “*Hacı emi!* Gapına dehil düşmüşük.” (AD, 216)

hacı: “*Hacı* izin verin biraz gapını aralıyag, hava deyişsin.” (AÇHA, 78)

lələ: “Kendinden yaşça büyüğe seslenme şekli, amca, dayı.” (AZTS2d, 2259)

möhterem ihtiyar: “*Möhterem ihtiyar*, nasıl keyfin?” (AD, 231)

pədənər: “Yaşlı birine saygı ifadesi olarak seslenme şekli.” (AZTS2d, 2722)

pir: “İhtiyar bir kimseye seslenme şekli.” (AZTS2b, 970)

pirim: “Yaşlı kimselere seslenme şekli.” (AZTS2d, 2744)

vətəndaş: “Yaşlı kimselere resmî seslenme şekli.” (AZTS2d, 3505)

Yaşça büyük olmak, saygıyı da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla yukarıda verilen örneklere egemen olan duygu saygıdır. Saygıyla seslenme, hitapların temelini oluşturmaktadır.

Konuyla ilgili hitapların meydana getirilmesinde “amca, baba, dayı, emi” gibi akrabalık adları, “ağa, ata, efendi, hacı” gibi toplumun çeşitli kesimlerinde önde gelen, hürmet gösterilen kişiler için söylenen sözcükler, “ihtiyar, pir, derviş” gibi kişinin tecrübeli ve yaş itibarıyla ileri olduğunu işaret eden ibareler etkili olmuştur. Aile bağı, akrabalık ilişkisi ve akranlık bakımından aralarında bir yakınlık bulunmayan erkeklere yöneltilen bu hitaplarda aile bireylerine, akrabalık adlarına yer verilmesi, karşıdaki kişiyle kurulmak istenen sağlıklı ve içten iletişimin yolunu açmaktadır. Hitaplara eklenen “can, muhterem” sıfatları, duyguların samimi olarak dışavurum şeklidir.

5. Yaşça Küçük Erkeklerle Yönelik Hitaplar

Azerbaycan Türkçesinde erkek evlat, erkek yeğen ve erkek torun dışında kalan erkekler yaşça küçük erkeklerle yönelik olarak kullanılan hitaplar kapsamında ele alınmıştır. Yaşça küçük erkeklerle yönelik hitapları belirleyen ana ölçütler, hitap edilenin yaşının küçük olması ve hitap edenle hitap edilen arasında aile veya akrabalık bağının bulunmamasıdır. Bu grup; akraba çocuklarını, komşu çocuklarını, sosyal hayatın akışı içinde yaşayan gençleri/ delikanlıları içine almaktadır.

Yaşça küçük erkeklerle yönelik hitapların temelinde sevgi ve şefkat duygusu ağır basmaktadır. Hitapların geneline egemen olan bu duygular, insanın içinde benimsediği ve insan ruhunda iyileştirici etkisi olan güçlü duygulardır. Sevgi ve şefkat ifadesinin izlerinin görüldüğü, yakınlık durumuna, ilişkinin seviyesine göre şekillenen bu hitap örnekleri şöyle sıralanabilir:

a yetim: “A yetim, bu camuş südüdü?” (AHYÖ, 264)

ade: “Seslenme, bağırma nidası, genellikle erkek çocuklara söylenir.” (AZTS1a, 9)

bacıoğlu: “Yaşlı bir adamın çocuk veya genç birine sesleniş ifadesi.” (AZTS1a, 80)

bala: “Yavrum, evladım anlamında bir seslenme şekli.” (AZTS1c, 329)

bendezade: “Eskiden birisi konuştuğu şahsa hürmet için ‘oğlum’ yerine bu kelimeyi kullanırdı.” (AZTS1a, 116)

çocuğuğaz: “Çocukçağız. Çocuklara sevgi ve acıma duygusuyla seslenme şekli.” (AZTS1c, 724)

ede: “Birini sesleme, çağırma kullanılır.” (AZTS1c, 343)

əyə: “Hey. Seslenme, çağırma ünlemi, genelde erkek çocuklar için kullanılır.” (AZTS1c, 1161)

gədə: “Erkek çocuğa seslenme şekli.” (AZTS1c, 1261)

gözümün ışığı: “Gözümün ışığı, dedi; gecenin bu vahtında sene hardan gız tapacağıg?” (AÇHA, 467)

heyvancığaz: “Küçük çocuklara söylenen okşama ifadesi, zavallı çocuk anlamındadır.” (AZTS1c, 1396)

körpəcik: “Sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTS1c, 1862)

körpəciyəz: “Sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTS1c, 1862)

odlanmış: “Genelde yaramaz çocuklara söylenen ve ilenç kokan bir hitap şekli.” (AZTS2d, 2600)

odunçu oğlu: “Odunçu oğlu, tanıdım seni.” (AÇHA, 169)

oğul: “Yaşlı kimselerin yaşça kendilerinden küçük olanlara hitap, seslenme şekli.” (AZTS2b, 927)

övladım: “Hayır, övladım, olmayın esebi.” (AD, 250)

qardaşoğlu: “Yaşlı birinin kendinden küçük birine seslenme şekli.” (AZTS2d, 1988)

qoç yiğidim: “Qoç yigidim, şah yiğidim!” (ATÜSM, 196)

quzucuq: “Sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTSd, 2224)

şah yiğidim: “Qoç yigidim, şah yiğidim!” (ATÜSM, 196)

telan: “Sevilen, sevgi duyulan veya narin yapılı gençler ve çocuklar için söylenen bir sevgi ifadesi.” (AZTS2d, 3223)

uşağıcaz: “Çocukcağız anlamında okşama ifadesi.” (AZTS2b, 1167)

uşaqlar: “Uşaqlar, serhésab olun!” (AD, 28)

vay şahbaz yiğidim: “Vay şahbaz yigidim!” (ATÜSM, 197)

yetimciyaz: “Babası ölen çocuğa hitaben sevgiyle veya acımayla seslenme ifadesi.” (AZTS2d, 3633)

Erkek çocuklarına veya delikanlılara yönelik olarak kullanılan hitap ifadelerinin çoğunda “çocuk” sözcüğüyle aynı anlamı veren sözcüklerin bulunduğu görülmektedir. Hitapların geneline sevgi, şefkat ve acıma hisleri hâkimdir. Sadece yaramaz çocuklara söylenen ve beddua içerikli olan “odlanmış” hitabının olumsuz duyguları yansıttığı dikkati çekmektedir. Bu durum Türk kültüründe büyüğün küçüğe daima olumlu şekilde yaklaştığı, onu sevdiği, koruduğu düşüncesinin bir sonucudur. Gençler/delikanlılar için kullanılan hitap ifadelerinde ise genellikle “yiğit” sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcük “genç, şah, şahbaz” gibi yiğitliği, mertliği, cesurluğu niteleyen sıfatlarla pekiştirilmiştir.

6. Devlet Büyüklerine Yönelik Hitaplar

Türk kültürünün ana hatlarını oluşturan yapı taşlarından biri insana saygıdır. İnsan ilişkilerinin temel harcı durumunda bulunan saygı, her yaş ve konumdaki kişilere karşı beslenen bir duygudur. Bununla birlikte çoğunlukla yaşı ve makamı gereği üst konumda bulunan kişi ya da kişilere yönelik bir kavram olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Devleti yöneten, ülkenin gelişmesinde, halkın huzur ve refah içinde yaşamasında birinci derecede söz sahibi olan makam sahipleri, genel olarak devlet büyükleri adlandırılmasıyla tanınırlar. Devlet büyükleri yaşı ne olursa olsun toplumun saygı gösterilmesi gereken tabakasını oluşturmaktadır. Saygının göstergesi olan sözcükler dillerin sözlü ve yazılı kültür eserlerine aksetmiştir.

“Dilin sosyal farklılaşmasının modern unsurları, belirli bir sosyal sınıfa ait konuşma kalıplarını da meydana getirmektedir.” (Ayan, 2023, s. 143). Bu durum devlet büyüklerine yönelik olarak kullanılan hitap örneklerini diğer hitap örneklerinden ayırmaktadır.

Azerbaycan Türkçesine ait kaynaklarda devlet büyüklerine yönelik çeşitli hitaplar bulunmaktadır. Bu hitapların çoğunun muhatabı; padişah, şah, vezir ünvanlarına sahip devlet adamlarıdır. Onlara seslenirken, onlarla iletişim kurulurken kullanılan hitaplar şöyle sıralanabilir:

ağa: “Yaşlılara ve makam sahiplerine seslenme şekli.” (AZTS1c, 58)

aqa: “Yaşlılara ve makam sahiplerine seslenme şekli.” (AZTS1c, 58)

bey: “*Bey*, elbette, beledir.” (AD, 79)

böyük hökmdar: “Ahşamınız heyir, *böyük hökmdar!*” (AD, 379)

cənab: “Hürmet ve saygı ifadesi olarak, başka devletlerin temsilcilerine hitaben kullanılan seslenme şekli.” (AZTS1c, 598)

ey böyük şah: “*Ey böyük şah*, mən öz ölkəmə gedəcəyəm.” (ATTTAS, 334)

ey kiblegâhum: “Şirin seninkidir, *ey kiblegâhum!*” (AD, 368)

ey şah: “Dostu yaman günde sınırlar, *ey şah!*” (AD, 397)

hacib: “Eskiden vezirlere, amirlere seslenme şekli olarak kullanılırdı.” (AZTS1c, 1358)

məmləkətdar: “Padişahım, hükümdarım anlamında bir seslenme şekli.” (AZTS2d, 2375)

paşam: “*Paşam*, rehmin gelsin benim halıma.” (AHYÖ, 350)

qibleyi-âlem: “İslam âleminde bilhassa doğu ülkelerinde hükümdara verilen ünvanlardan biri ve onlara seslenme şekli.” (AZTS2d, 2132)

rəhmətliyin oğlu: “*Rəhmətliyin oğlu*, mən də sən gündəyəm, nə tədbirbazlıqdı.” (ATTTAS, 288)

şah: “*Şah*, nə deyirsən?” (ATTTAS, 325)

şahım: “Azacık möhlet ver Şapur’a *şahım.*” (AD, 368)

şahzadə: “Sənə fəda olum, *şahzadə*, hər nə soruşsan, bildiyim şeyi müzayiqə eləmərəm.” (ATTTAS, 319)

tacdar: “Padişah ve hükümdarlar için bir hitap şekli.” (AZTS2b, 1100)

veliehd: “*Veliehd*, günaydın!” (AD, 526)

vəzir: “*Vəzir*, bir tədbir gör! Yoxsa el içində rüsvay olacağam.” (ATTTAS, 246)

zati-ali: “Rütbe, makam olarak yüksek şahıslara seslenme, hitap, seslenme şekli.” (AZTS2b, 1272)

zati-həşəmət(ləri): “Şahlara ve padişahlara hitap şekli, majesteleri.” (AZTS2d, 3697)

zati-nəcabət(ləri): “Şahlara ve padişahlara hitap şekli, majesteleri.” (AZTS2d, 3697)

zişərəf: “Efendim, beyim anlamında bir seslenme şekli.” (AZTS2d, 3732)

Devlet büyüklerine yönelik hitap örnekleri incelendiğinde devletin kademelerinde yer alan farklı kimseler için kullanılan seslenme ifadelerinin bulunduğu görülmektedir. Hitapların büyük çoğunluğu devletin en başında yer alan yöneticiye yöneliktir. Devletin başında yer alan yöneticiye hitaben kullanılan ifadeler çeşitli şekillerde oluşturulmuştur. Hükümdar, padişah, paşa, şah, ağa, bey gibi bulunulan konumu yansıtan ünvanların

kullanımı, hitapların oluşturulmasında en çok tercih edilen şekildir. Hitapları şekillendiren hususlardan biri de devletin en üst seviyesindeki kişinin özellikleri, halkın gözündeki değeri, elinde bulundurduğu güç ve hâkimiyete yönelik ifadelerdir. Yöneticinin ülkenin sahibi olarak kabul edilmesi “*memleketdar*”, tek hâkim olarak görülmesi ve herkesin yönünü ona çevirdiği düşüncesi “*kiblegâh, qibleyi-âlem*”, gücü ve hükmetme yetisini elinde bulundurması “*tacdar*”, makamının yüce ve yüksek olması “*böyük hökmdar, böyük şah, zati-ali, cenab*”, şeref ve şan sahibi olması “*zati-nacabâtleri, zati-haşəmät*” hitaplarının ortaya çıkışında etkili olmuştur.

Devletin yönetiminde ikinci derecede söz sahibi olan makam sahiplerine yönelik hitaplar da kullanılmıştır. Bu tür hitaplarda “*hacip, vezir*” gibi ünvanlar kullanılmıştır. Ayrıca devletin varisi olan kişiler için de “*şehzade, veliaht*” ibarelerinin bulunduğu seslenme ifadelerine yer verilmiştir.

7. İlim ve Din Adamlarına Yönelik Hitaplar

Din; insanın inanç, dua ve ibadetle manevî doygunluğa ulaşmak için izlediği yoldur. İnsanlar kendi inandığı bu yolda kabul ettiği dinin hayat tarzını, değer yargılarını ve ahlak kurallarını benimser. Her dinde otorite olarak görülen, ilmî bilgisi yüksek olan, taşıdığına inanılan manevî güçten dolayı önemli kabul edilen insanlar bulunmaktadır. Dinî inanış ne olursa olsun bütün toplumlarda insanların saygı duyduğu, çekindiği, sözünü dinlediği, nasihatlerine kulak verdiği kişiler vardır. Azerbaycan Türkçesinde dinî, ilmî ve manevî özellikleri dolayısıyla diğer insanlardan ayrı bir yere konumlandırılan bu insanlar için kullanılan seslenme ifadelerine rastlanmaktadır. Din eğitimi almış olan, ilim seviyesi bakımından ileri seviyede bulunan veya halk arasında ermiş, bilirkışı olarak nitelendirilen insanlara yönelik kullanılan hitap örnekleri şunlardır:

a mollalar: “*A mollalar, niye meni döyürsünüz?*” (ÖYEAE, 69)

abdal: “*Abdal, eşşəyin harda qalıp hâlimi, hâlini soran yok.*” (AZTS1c, 15)

ay ahund: “*Ay ahund, göy bu gece fikirleşim, sabah sene cavab déyerem.*” (AHYÖ, 395)

ay helife: “*Ay helife, niye bişmiş yumurtadan cüce çıxır, bişmiş taşıl bitmir?*” (AHYÖ, 373)

ay şeyh: “*Bele sene gurban olum, ay şeyh!*” (AD, 199)

ey mürsidim: “*Ey mürsidim!*” (AD, 538)

həzərati üləma: “*Ulema hazretleri!*” (AZTS1c, 1429)

mirzə: “*Okumuş yazmış, tahsilli kimselere hürmet olarak seslenme ifadesi.*” (AZTS2d, 2428)

molla dadaş: “*Molla dadaş, sen bu namert dünyanın işine bah ki, bu eyleşen dostlarım bir il bundan gabag heresi bir neçe milyona pul demirdi.*” (AÇHA, 4)

molla emi: “*Molla emi, bugünkü heberi sen eşitmisen?*” (AÇHA, 5)

molla: “*Molla, men isteyirem sene bir yaxşılıg éleyim.*” (ÇTYD, 146)

şeyh: “Şeyh!” (ÖYEAE, 483)

şeyhimiz: “Şeyhe hürmeten seslenme şekli.” (AZTS2b, 1086)

şeyxəna: “Şeyhe saygıyla seslenme şekli, ey şeyh, ya şeyh.” (AZTS2d, 3124)

ustad: “Ustad, günaydın.” (AD, 526)

Azerbaycan Türkçesinin söz varlığında yer alan ve yukarıda örnekleri sıralanan hitaplar, din ve ilim alanında belli bir yetkinliğe ulaşmış kişilere hitaben kullanılan seslenme ifadeleridir. Bu seslenme ifadelerinin büyük bir çoğunluğu, ilim ve din adamlarını tanıtmak için kullanılan ünvanlardan oluşmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde abdal, “Ârif, sufi.” (Altaylı, 2018c, s. 15); ahund, “Azerbaycan’da ve İran’da dinî hoca, din adamı.” (Altaylı, 2018c, s. 109); molla, “Din adamı, imam. Din adamları zümresine mensup kimse, medresede öğretmen, eskiden kendi açtığı okulda öğretmenlik yapan imam.” (Altaylı, 2018d, s. 2436); mürşid, “İrşat eden, doğru yolu gösteren rehber, bir tarikata başkanlık eden, bir tarikatın önderi.” (Altaylı, 2018d, s. 2487); şeyh, “Tarikat başkanı, önderi.” (Altaylı, 2018d, s. 3124); ustad, “İlim ve sanatta geniş ve derin bilgisi ve yeteneği olan kimse.” (Altaylı, 2018d, s. 3413) anlamını veren sözcüklerdir. Görüldüğü gibi hitapları oluşturan sözcüklerin büyük bir kısmı din ve ilim alanında önemli kabul edilen kişilere yönelik olarak kullanılan ünvanlardır. Ayrıca “*həzərati üləma*” örneğinde geçen “həzərət” sözcüğü de din büyüklerine karşı duyulan saygıyı göstermek amacıyla kullanılan “hazret” ifadesinin farklı söyleniş şeklidir.

Hitapların tamamına hürmet ifadesi hâkimdir. Hürmet hissini hitaplara hâkim duygu olması, hitap edilen kişilerin yüklendiği manevi kimliğe bağlıdır. Hitaplardaki seslenmeler “ay, ey” ünlemleriyle pekiştirilmiştir.

8. Meslek Gruplarındaki Erkeklerle Yönelik Hitaplar

Meslek, insanların hayatlarını rahatlıkla sürdürebilmeleri için geçimlerini sağladıkları işlerin genel adıdır. Bazı meslekler resmî eğitim ve öğretim veren okullardan mezun olduktan sonra edinilir. Bir kısım meslekler de usta-çırak ilişkisi, el becerisi vb. yollarla öğrenilen ve herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyi gerektirmeyen işleri içerir. Toplum içerisinde insanların değer ve itibar görmelerinde mensubu oldukları meslek gruplarının önemli payı vardır.

Azerbaycan Türkçesinde belli meslek gruplarında çalışan erkeklerle yönelik çeşitli hitaplar kullanılmaktadır. Bu hitaplar şöyle sıralanabilir:

âşığ: “Çal, âşığ çal!” (AÇHA, 256)

avçi: “Avçi, sen bu küngüle!” (AB, 66)

ay usta: “Ay usta, Allah rızasına, məni yanında şeyird saxla.” (AMTTAVAS, 46)

bağban: “Bağban, şeyird saxlamazsan?” (ATTTAS, 330)

bezirganbaşı: “Bize rehmin gəlsin, bezirganbaşı.” (AHYÖ, 348)

cəllad: “Qolun sınınsın, cəllad, əl saxla, ürəyimi parçalama!” (ATTTAS, 336)

çoban gərdaş: “Çoban gərdaş, mənim çöreyimi vər, gédirem.” (AHYÖ, 257)

- çoban:** “Dilün, çürisin, *çoban!*” (ATÜSM, 193)
- doktor:** “*Doktor*, birşey lazımdır?” (AÇHA, 440)
- ekinçi:** “Lağ lağ danışıb başlama feryade, *ekinçi!*” (ÖYEAE, 184)
- ey böyük edib:** “Yükselmeli, feget ne ile, *ey böyük edib?*” (ÖYEAE, 449)
- ey şofer:** “*Ey şofer*, meni de götür!” (AD, 436)
- ğessabbaşı:** “Salameléyküm *ğessabbaşı!*” (AHYÖ, 181)
- gözetçi:** “*Gözetçi!*” (AD, 513)
- hekim ağa:** “Ganmadıg, *hekim ağa!*” (ÖYEAE, 136)
- həkim:** “*Həkim*, qızımı sağalda bilməsən boynunu vurduracağam.” (ATTTAS, 324)
- həkimbaşı:** “Doktora saygıyla seslenme şekli.” (AZTS1c, 1402)
- kirvəcik:** “Küçük kirveye sevgiyle seslenme şekli.” (AZTS1c, 1805)
- kirvəciyəz:** “Küçük kirveye sevgiyle seslenme şekli.” (AZTS1c, 1805)
- müəllim:** “*Müəllim*, dedi!” (AÇHA, 61)
- mühterem şair:** “Hardasın indi *mühterem şair?!*” (ÖYEAE, 368)
- ovçu:** “*Ovçu*, dolan üst dağı.” (AB, 127)
- ozan:** “Çalma, *ozan!*” (ATÜSM, 190)
- professor:** “Professor, siz meni utandırırırsınız.” (AD, 443)
- qapıçı:** “*Qapıçı*, səndən bir söz soruşacağam, gərək düzünü deyəsən.” (ATTTAS, 319)
- qazı ağa:** “*Qazı ağa*, bu gecə vəzirin qızını oğurlayıblar.” (ATTTAS, 292)
- qul:** “*Qul*, ver kitabı!” (AMTTAVAS, 203)
- sâği:** “*Sâği*, galh ayağa!” (AB, 15)
- səyyad:** “Qolun sınısın, *səyyad!*” (ATTTAS, 327)
- şair:** “*Şair*, yaz yaz a derdim!” (AB, 267)
- yoldaş həkim:** “Baş üste *yoldaş həkim*, nezere alaram, dedim.” (AÇHA, 183)
- yoldaş mühendis:** “*Yoldaş mühendis*, hayâl âlemine ele cummuşsunuz ki, dünyadan heberiniz yohdur.” (AÇHA, 183)

Azerbaycan Türkçesi metinlerinden elde edilen tespitlere göre Azerbaycan Türkçesinde 19 ayrı meslek grubuna ait hitap örneğine rastlanmaktadır. Âşık/ozan, avcı, bahçıvan, bekçi, bezirgân, cellat, çiftçi, çoban, doktor, hizmetçi, kadı, kasap, kirve, mühendis, öğretmen, saki, şair, şoför, usta kendisine hitap edilen meslek sahipleridir. Hitapların en fazla yöneltildiği meslekler arasında doktorluk, şairlik, avcılık ve öğretmenlik bulunmaktadır.

Hitap örneklerinin tamamı, meslek adlarından oluşmaktadır. Ayrıca aynı meslek adını karşılayan farklı ibareler de hitap olarak kullanılmıştır. Örneğin doktor olan kişilere, doktor sözcüğünün yanında “hekim, hekimbaşı, hekim ağa, yoldaş hekim” gibi hitaplarla; avlanma işini meslek edinen kişilere “avcı, seyyad” hitaplarıyla, öğretmenlere “molla” ve “muallim” sözcükleriyle, şiir yazarlara hem “şair” hem “edip” ibareleriyle, kişilerin gereksinimlerini karşılayan hizmetçilere “qapıcı, qul”, bir yerin güvenliğinden sorumlu olanlara da “bekçi” ve “gözetçi” denilerek seslendirildiği görülmektedir.

Hitapların büyük bir çoğunluğu sözcük şeklindeki bazı hitap örnekleri sözcük grubu yapısındadır. Bu örneklerin oluşmasında “a, ay, ey” ünlemleri, “muhterem, büyük” sıfatları ve hitabı anlam bakımından pekiştirerek tamamlayan “ağa, gardaş, yoldaş”, sözcükleri etkili olmuştur.

9. Yabancı Erkeklerle Yönelik Hitaplar

Yabancıya, tanınmayan birine yönelik hitaplar, kişinin tanımadığı biriyle iletişime geçerken içinde bulunduğu durumu gözeterek dile getirdiği seslenmelerdir. Bu hitapların kullanıldığı iletişimde, kaynak ile alıcı arasında herhangi bir bağ bulunmamaktadır. Hitap ifadesini kullanan kişi; tanımadığı, adını bilmediği ancak sosyal hayatın olağan akışı içinde karşı karşıya geldiği kişiye yönelik seslenme ifadeleri kullanır. İletişim ortamına, iletişim kuran kişilerin cinsiyetine, iletişimi gerektiren şartlara bağlı olarak değişen ve çeşitlenen hitapların Azerbaycan Türkçesinde de örnekleri vardır. Azerbaycan Türkçesinde yabancı erkeklerle karşı yöneltilen hitap örnekleri şunlardır:

a kişi: “A kişi, dəli olubsan, padşahın sənət nəyinə gərəkdi?” (ATTTAS, 304)

aşığı: “Aşığı haralısan, haradan gelmişsen?” (AHYÖ, 334)

ay adam: “Ay adam, kimsiniz?” (AD, 32)

ay alma alan: “Ay alma alan!” (ATTTAS, 288)

ay bala: “Ay bala, sən hara, bura hara, bura gələn sağ qayıda bilməz.” (ATTTAS, 253)

ay oğlan: “Ay oğlan, mən onsuz da öləcəyəm, sən yazıqsan, onu öldürə bilməzsən, özün düşərsən bəlaya.” (ATTTAS, 263)

bəydadaş: “Bey kardaş. Bir kimseye şaka ve ciddi olarak seslenme şekli.” (AZTS1c, 438)

cavan oğlan: “Cavan oğlan, hara belə?” (AMTTAVAS, 164)

eloğlu: “Bir hitap, seslenme şekli.” (AZTS1c, 1032)

ey adəmzada: “Ey adəmzada, əvvəl de görüm kimsən, nəçisən?” (AMTTAVAS, 190)

ey bəni insan: “Ey bəni insan, qorxma bizim şərtimizi kəs, sənən işimiz olmasın.” (AMTTAVAS, 63)

ey cavan: “Ey cavan, sən kimsən, nə hədlə Gülistani-Baği-İrəmə qədəm basmısən?” (ATTTAS, 361)

éy dərviş: “Éy dərviş, sen kimsen, bu cezirede ne gezirsən?” (AHYÖ, 242)

éy goca: “Éy goca, sen kimsen, niye tilsime düşmüşen?” (AHYÖ, 226)

ey pəhləvan: “Ey pəhləvan, bacımı tilsimdən qurtarmağa gedirəm, yol ver keçim.” (ATTTAS, 378)

ey qonaq: “Ey qonaq, söylə görüm, mənnən danışmaq nəyinə lazımdır?” (AMTTAVAS, 173)

ey yolcu: “Hazırlıksız, ey yolcu, yola çıkmak kabahat!” (AD, 539)

ey yolnan gedən: “Ey yolnan gedən, səni and verirəm Allaha! Hər kimsən, nəçisən, dayan, sənə sözüm var.” (AMTTAVAS, 170)

güneşli yolun genç yolcusu: “Güneşli yolun genç yolcusu, seferin haraya?” (ÖYEAE, 372)

igid oğlan: “Bu senin nemerin, igid oğlan!” (AÇHA, 276)

mürüvvətlü yigit: “Vallah, mürüvvətlü yigit! – dedilər.” (ATÜSM, 58)

oğlan: “Oğlan, indiyə qədər bu əjdahanın əlindən biz dünyada olmayan əziyyəti çəkmişik.” (ATTTAS, 264)

qardaş: “Adı bilinmeyen, sosial durumu, düşüncəsi vb. durumları bilinmeyen kimselere söylenen bir seslenme sözü.” (AZTS2, 1987)

ya dilenci: “Hoş gelin, ya dilenci!” (AB, 160)

yigit: “Adın nədir, yigit, degil mana!” (ATÜSM, 83)

Hitaplar, sağlıklı ve etkili iletişim açısından gerekli olan dil malzemeleridir. Hitapları oluşturan sözcüklerin anlamının ve çağrışımlarının olumlu olması iletişimi de olumlu kılacaktır. Hiç tanınmayan bir insan ile tanışmak, onunla doğru iletişim zemini oluşturmak için de olumlu anlam taşıyan, karşıdaki kişide güven duygusu uyandıran seslenme ifadelerinin seçilmesi gerekmektedir. Azerbaycan Türkçesinde yabancı erkeklere yönelik hitapların da belirtilen özellikleri taşıdığı görülmektedir. Hiçbir hitap örneğinde olumsuz anlam taşıyan sözcüklere rastlanmamıştır. Bu durum, tanınmayan bir kişiye karşı bu tür hitapların kullanılma olasılığının çok düşük olmasının bir sonucudur.

Azerbaycan Türkçesinde yabancı erkeklere seslenilirken kullanılan hitap örneklerinde “adam, bala, insan, kardeş, kişi, oğlan” gibi geneli ifade eden sözcüklerin sıklıkla yer aldığı tespit edilmiştir. Hitaplarda geçen “derviş, el, konak, yolcu” gibi sözcükler seslenen kişinin tanınmadığını, belli bir süre içinde karşılaşılıp iletişim kurulduğunu göstermektedir. Yabancı erkeğe seslenirken söylenen “civan, mürüvətli, yigit” ibarelerinin kullanımı, samimi bir seslenme amacına yöneliktir.

Yabancı erkeklere hitaben kullanılan seslenme ifadelerinde ünlemlerin çok olduğu göze çarpmaktadır. Ünlemlerin bu derece fazla kullanılması, adı bilinmeyen kişinin dikkatini daha etkili şekilde çekmeye çalışma isteği olarak düşünülebilir.

10. Topluluğa Yönelik Hitaplar

Hitaplar sadece bir kişiye değil birden fazla kişinin yer aldığı bir gruba da yöneltilebilir. Azerbaycan Türkçesinde ifade ve vurgu gücünün baskın olduğu etkili iletişim yöntemlerinden biri de topluluğa yönelik olarak kullanılan hitap ifadeleridir. Topluluğa yönelik olarak kullanılan hitaplar; heyecanı arttırmak, toplulukta bulunan insanları harekete geçirmek, yaşanan olumsuz durumlarda topluluğu eleştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Konuşmaya başlamadan önce topluluğun dikkatini çekmek, sessizliği sağlamak ve konuşmayı etkili kılmak da bu tür hitapların diğer kullanım amaçları arasındadır.

Azerbaycan Türkçesinde yukarıda belirtilen amaçlar dâhilinde kullanılan topluluğa yönelik hitap örnekleri şöyle sıralanabilir:

a dostlar: “Kelimelere takılarak çağırma, hitap, müracaat bildirir.” (AZTS1a, 1)

ay camaat: “Ay camaat, bu Allah’ın heyvanı sizə neyləyib ki, onu döyüb öldürürsünüz?” (AMTTAVAS, 61)

beyler: “Salameleyk, say beyler!” (AHYÖ, 14)

dervişler: “Dervişler, ha dervişler!” (AB, 388)

efendiler: “Bekleyürem efendiler!” (ÖYEAE, 353)

ey Allah’ın mö’min bendeleri: “Durun ayağa ey Allah’ın mö’min bendeleri!” (AD, 189)

ey bî-şûur olan cühela: “Siz, siz, ey bî-şûur olan cühela!” (ÖYEAE, 369)

ey cavanlar: “Ey vetenperest olmag isteyen cavanlar, gulaglarınızı açın, huş-ı guş ile dediklerime digget eyleyin.” (ÖYEAE, 356)

ey ezizan: “Ey ezizan, bir bahın, dünya ne ibrethanedir!” (ÖYEAE, 220)

ey gardaşlar: “Ey gardaşlar, heyatın gedrini biliniz.” (ÖYEAE, 570)

ey mümin bendeler: “Ey müminler, ey Müslümanlar!” (AD, 541)

ey müselman gardaşlar: “Ey Müslüman kardeşlerim!” (AD, 220)

ey müselmanlar: “Ey müminler, ey Müslümanlar” (AD, 541)

çavanlarımız: “Yaşasın bizim geleceğimiz olan çavanlarımız!” (ATG, 401)

fitne şe’r nadanlar: “Siz, siz, ey fitne şe’r nadanlar!” (ÖYEAE, 369)

həzərat: “Bir mecliste olanlara hitap, seslenme anında kullanılır, hazretler, muhteremler anlamındadır.” (AZTS1c, 1429)

hörmətli tamaşaçılar: “Salam, hörmətli tamaşaçılar!” (AD, 282)

insanlar: “Siz, siz, ey kor ve kar, lal insanlar!” (ÖYEAE, 369)

odlar ölkesinin merd igidleri: “Odlar ölkesinin merd igidleri!” (AD, 403)

şagirdler: “Şagirdler...bizim de dilimiz var.” (ÖYEAE, 99)

yanarlar: “Yanarlar, atam öldi mən qaldım.” (ATÜSM, 112)

Topluluğa hitaben kullanılan seslenme örneklerinin oluşturulmasında en çok tercih edilen yol, seslenilen topluluğu tanımlayan genel ve ortak isme “+IAR” çokluk ekinin getirilmesidir. “Ezizan” hitabında ise Farsça çokluk eki olan “+ân” kullanılmıştır. Böylece seslenilenin nicel olarak fazlalığı ortaya çıkmıştır. Hitap örnekleri arasında, yapı bakımından tekil olan ancak anlam itibarıyla çokluğu ifade eden “cemaat” topluluk adının kullanımıyla oluşturulmuş ibareler de bulunmaktadır.

Topluluğa seslenen kişi, hitap ettiği toplulukta bulunanların ortak özelliklerini de dikkate almaktadır. Müslümanlık, gençlik, kardeşlik, yiğitlik gibi nitelikler hitapları şekillendirmektedir. Ünlem kullanımının yaygın olduğu, seslenme ifadesinin ünlemle pekiştirilme yoluna sıkça başvurulduğu hitap gruplarından biri de topluluğa hitaben kullanılanlardır.

Yukarıda örnekleri verilen hitaplardan ikisi olumsuz anlam taşımakta, seslenmeyi farklı kılmaktadır. Olumsuz anlam içeren sözcüklerin birleştirilmesiyle oluşturulan bu hitaplar “*ey bî-şûur olan cühela*” ve “*fitne şe’r nadanlar*” şeklinde ifade edilen seslenmelerdir. Hitabı meydana getiren sözcükler; istenmeyen, makbul olmayan, insanı seviye olarak düşük gösteren kavramlardır. İki hitapta da “cahillik” vurgusu yapılmıştır, bu durum Azerbaycan halkının ilme verdiği önemin göstergesi olarak düşünülebilir. Diğer hitapların aksine bu hitaplarda sinir ve öfke duyguları ağır basmaktadır.

11. Diğer Hitaplar

Azerbaycan Türkçesinin söz varlığında erkeklerle yönelik birbirinden farklı çok sayıda hitap örneği bulunmaktadır. Bu hitaplar çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılmış, başlıklar hâlinde tanımlarıyla birlikte açıklanmıştır. Herhangi bir ölçüte göre gruplandırılmayan, kime yönelik olarak söylendiği net şekilde tespit edilemeyen hitaplar ise bu başlık altında ele alınıp değerlendirilmiştir. Erkeklerle hitaben kullanılan bu hitapların bir kısmı olumlu bir kısmı olumsuz anlam içermektedir.

Olumlu anlam içeren hitapların sevilen kişiye yönelik olduğu muhakkaktır. Hitap edilen kişinin; eş/koca/sevgili, erkek evlat, erkek yeğen, erkek torun, yaşça küçük erkek çocuk veya arkadaş/dost olma ihtimali yüksektir. Hem sözcük hem sözcük grubu şeklinde olan ve anlam itibarıyla olumlu duygular çağrıştıran hitaplar şöyle sıralanabilir:

ağrın üreyime: “Birine samimiyetle söylenen bir hitap şekli veya onu sevip okşarken söylenen ifade.” (AZTS1a, 21)

ağrın(t)n alım: “Birine samimiyetle söylenen bir hitap şekli veya onu sevip okşarken söylenen ifade.” (AZTS1a, 21)

göyərçin: “Sevgiyle seslenme ifadesi, sevgi bildiren bir söz.” (AZTS1c, 1317)

gözüm: “Sevgi, okşama ve nevazişle seslenme ifadesi.” (AZTS1c, 1321)

nuri-çeşmim: “Çok sevilen, çok aziz bir kimseye samimiyetle seslenme şekli.” (AZTS2d, 2591)

nuri-didəm: “Çok sevilen, çok aziz bir kimseye samimiyetle seslenme şekli.” (AZTS2d, 2591)

nuri-eynim: “Çok sevilen, çok aziz bir kimseye samimiyetle seslenme şekli.” (AZTS2d, 2591)

özcüyəz: “Sevgiyle seslenme ifadesi.” (AZTS2d, 2674)

Yukarıda örneği verilen hitaplardan “*ağrın üreyime*” ve “*ağrın(i)n alım*” dua temelli olan hitaplardır. Muhatabına hitap eden kişi seslenirken aynı zamanda seslendiği kişiye dua etmektedir. Böylece iki kişi arasında sağlam bir iletişimin temelleri atılmış olmaktadır.

Olumlu anlam taşıyan hitaplarda “göz” sözcüğünün sık kullanımı dikkati çekmektedir. Görme organının farklı dillerdeki karşılıkları olan “çeşm, dide, eyn” sözcükleriyle kurulan hitap örnekleri karşıdaki kişinin çok sevildiğinin göstergesidir. Göz sözcüğüyle birlikte kullanılan “nur” ibaresi de “ışık” anlamındadır. Dolayısıyla kişi, karşısındakine “gözümün nuru” anlamına gelecek şekilde seslenmektedir. Göz, insan için önemli olan organların başında gelir çünkü göz, insanın maddi dünyaya açılan kapısıdır ve yokluğu büyük sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gözün insan hayatında taşıdığı önemden dolayı, insan en sevdiklerine “göz” sözcüğüyle oluşturulmuş ifadelerle hitap etmektedir.

Olumsuz duygular taşıyan hitaplar ise öfke, nefret, kin, aşağılama gibi negatif duygularla doludur. Bu durum, hitabın yöneltildiği kişilere olan bakış açısını yansıtmaktadır. Kişinin çevresi ile iletişimini olumsuz şekilde etkileyen hitap örnekleri, aralarında husumet bulunan, düşman konumunda olan erkeklerle karşı söylenmektedir. Olumsuz anlam alanına sahip olan bu hitaplar, taraflar arasındaki anlaşmazlığı daha da artırmaktadır. Hitapların insan ilişkilerinde taşıdığı önem, olumsuz hitaplardan yola çıkılarak da rahatlıkla anlaşılabilir. Hitabın olumlu olmasının iletişimi olumlu yönde etkilemesi gibi olumsuz hitaplar da iletişimi olumsuz yönde etkilemektedir. Olumsuz duygular içeren seslenme ifadeleri, iyimserlik duygusunun kaybolduğu, ters giden ya da istenmeyen bir durum karşısında kişinin verdiği tepkilerdir. Bu tepkilerin hitaplara yansması, sağlıklı bir iletişimin önünü de kapatmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde temelinde öfkeyi barındıran ve iletişimde olumsuz etkiler yaratan hitap örnekleri şunlardır:

ay insafsız: “*Ay insafsız, sən bütün dünyanı gəzmisən, tapmamısan. Bəs mən hardan tapım?*” (AMTTAVAS, 100)

ay nâmerd oğlu nâmerd: “*Ay nâmerd oğlu nâmerd, hara qaçırısan ganını içeceyem.*” (AD, 143)

ay zalım: “*Ay zalım, bütün padşah oğlanları mənim həsrətimi çəkir, niyə dinmirsən?*” (ATTTAS, 243)

bî-insaf oğlu: “*Bî-insaf oğlu!*” (AD, 142)

ey avam: “*Ey avam, o, səni aldadır.*” (ATTTAS, 368)

ey kafir: “*Ey kafir*, axı mənim əlimdə deyil!” (ATTAS, 246)

ey rəhmsiz: “*Ey rəhmsiz*, mənə bu qədər əziyyət vermə.” (ATTTAS, 346)

gorhak oğlu gorhak: “*Gorhak oğlu gorhak* gör ne çıxır?” (AÇHA, 540)

kelekbaz: “Bildim, bildim, *a kelekbaz*.” (AD, 133)

namərbud oğlu namərbud: “*Namərbud oğlu namərbud*, de görüm nə cürətlə mənim üzümdən öpürsən?!” (AMTTAVAS, 190)

zalım oğlu zalım: “*Zalım oğlu zalım*, yüz yol Gur’an’a, peyğambere and içdi ki, çoh revaç maldır, Ağcabedi bazarında üç günde hamısını satarsan!” (AD, 17)

zalım oğlu: “*Zalım oğlu*, mən sənə bu qədər dərs öyrətmişəm.” (AMTTAVAS, 159)

Olumsuz anlam taşıyan hitaplarda seslenen kişinin korkak, insafsız, hilekâr, merhametsiz, cahil, zalim ve namert oluşuna vurgu yapılmaktadır. Hitap örneklerinin büyük çoğunluğunda “oğlu” sözcüğü kullanılmakta böylece öfke karşıdaki kişinin babasına yansıtılmaktadır.

Azərbaycan Türkçesinde erkeklere yönelik olarak kullanılan ve yukarıda örnekleriyle birlikte açıklanarak yorumlanan hitaplar tablo üzerinde toplu olarak şöyle gösterilebilir:

Babaya Yönelik Hitaplar	ağacan, ata, ata can, atacıq, babacan, bəg baba, dede, mehriban ata, papa, papamın canı
Ağabaya Yönelik Hitaplar	ağa, aqa, ağadadaş, dadaş, qağa
Erkek Kardeşe Yönelik Hitaplar	ağzımın dadı ğardaş, ay ğardaş, bəgim qardaş, berader, can ğardaş, canım ğardaş, gağa, ğardaş, ğardaşcığ, ğuş ğardaş, ğan ğardaş, köş ğardaş, paşa ğardaş, qardaş
Erkek Çocuğuna Yönelik Hitaplar	a çocuğ, ay canım, bağıım, baharım, bala, balacığaz, balacıq, can bala, cavanım, ede, çiçek oğlum, evlâdlarım, ey gözüüm, ey tıfl-i geyur, fikri ziyalı oğlum, gədəciyəz, gül butam oğul, gül oğlum bülbül oğlum, melekim, benim eziz gül oğlum, naz oğlum, oğlancığaz, oğlancıq, oğlanlarım, oğul, oğulcuğaz, oğulcuq, telan, yavrucuğum
Eşe/Sevgiliye Yönelik Hitaplar	a başı batmış kişi, a kişi, arham, ay koca, başımın serdarı, canım, canım ciyərim, canım-gözüm, cavanım, ciyərim, dostum, enis-i ruhum, ərcik, ey mənim penâhım, əzizim, güloğlan, gülüm, günüm, kişicik, kişiciyəz, mənim əzizim, oğlan, ömrüm-günüm, qadası, sevdicik, sevgilim, yar, yegânem, yiğid, yoldaşım
Dedeye Yönelik Hitaplar	ağ saqqallu əziz baba, babacan, babacığaz, babacıq
Amcaya Yönelik Hitaplar	ağaemi, balaemi, əmi, qağa
Dayıya Yönelik Hitaplar	ağadayı, ay dayı, dayday, mehriban dayı, qağa
Erkek Yeğene Yönelik Hitaplar	bacıoğlu, qardaşoğlu

Erkek Toruna Yönelik Hitaplar	nəvəciyəz
Amcanın/Dayının/Halanın/Teyzenin Oğluna Yönelik Hitaplar	əmioğlu, gohum, halaoğlu
Kayınbiradere Yönelik Hitaplar	ağa gaynım, ağadadaş, ağamirzə, gaynım
Dosta/Arkadaşa Yönelik Hitaplar	babo, can dostum, canım ey dust, dost, dust, eşim, عزیز dost, عزیز yoldaş, əzizciyəz, kirvə, kişi, qardaşım, senetin çiçəği, süd gardaşı, yoldaş, yoldaşcığaz, yoldaşım, zehmetin meleki
Yaşça Büyük Erkeklerle Yönelik Hitaplar	ağa, ağababa, ağa dərviş, aqa, ata, baba dərviş, baba, day-day, dayı, dərviş baba, dərviş, əb, efəndi baba, əfəndi, efəndim, emi can, əmi, hacı ağa, hacı emi, hacı, lələ, möhtərəm ihtiyar, pədar, pir, pirim, vətəndaş
Yaşça Küçük Erkeklerle Yönelik Hitaplar	a yetim, ade, bacıoğlu, bala, bendezade, çocuçuğaz, ede, əyə, gədə, gözümün ışığı, heyvancığaz, körpəcik, körpəciyəz, odlanmış, odunçu oğlu, oğul, övladım, qardaşoğlu, qoç yiğidim, quzucuq, şah yiğidim, telan, uşağcığaz, uşaqlar, vay şahbaz yiğidim, yetimciyəz
Devlet Büyüklerine Yönelik Hitaplar	ağa, aqa, bey, böyük hökmdar, cənab, ey böyük şah, ey kiblegâhım, ey şah, hacib, məmləkətdar, paşam, qibleyi-âlem, rəhmətliyin oğlu, şah, şahım, şahzadə, tacdar, veliehd, vəzir, zati-ali, zati həşəmət(ləri), zati-nəcabət(ləri), zişərəf
İlim ve Din Adamlarına Yönelik Hitaplar	a mollalar, abdal, ay ahund, ay həlifə, ay şeyh, ey mürşidim, həzrəti üləma, mirzə, molla dadaş, molla emi, molla, şeyh, şeyhimiz, şeyxəna, ustad
Meslek Gruplarındaki Erkeklerle Yönelik Hitaplar	âşığ, avçı, ay usta, bağban, bezirganbaşı cəllad, çoban gardaş, çoban, doktor, ekinçi, ey böyük edib, ey şofer, gəssabbaşı, gözetçi, həkim ağa, həkim, həkimbaşı, kirvəcik, kirvəciyəz, müəllim, mühtərəm şair, ovçu, ozan, professor, qarıçı, qazı ağa, qul, sâği, səyyad, şair, yoldaş həkim, yoldaş mühəndis
Yabancı Erkeklerle Yönelik Hitaplar	a kişi, aşığı, ay adam, ay alma alan, ay bala, ay oğlan, bəydadaş, cavan oğlan, eloğlu, ey adəmzadə, ey bəni insan, ey cavan, ey dərviş, ey göca, ey pəhləvan, ey qonaq, ey yolcu, ey yolnan gedən, güneşli yolun genç yolcusu, igid oğlan, mürüvvətli yiğit, oğlan, qardaş, yiğit, ya dilenci
Topluluğa Yönelik Hitaplar	a dostlar, ay camaat, beyler, dərvişlər, efəndilər, ey Allah'ın mö'min bendeleri, ey bî-şüür olan cühela, ey cavanlar, ey ezizan, ey gardaşlar, ey mümin bendeler, ey müsəlman gardaşlar, ey müsəlmanlar, çavanlarımız, fitne şe'r nadanlar, həzrət, hörmətli tamaşaçılar, insanlar, odlar ölkesinin merd igidleri, şagirdler, yaranlar

Diğer Hitaplar

ağrın üreyime, ağrın(ı)n alım, göyərçin, gözüm, nuri-
çeşmim, nuri-didəm, nuri eynim, özcüyəz, ay insafsız, ay
nâmerd oğlu nâmerd, ay zalım, bî-insaf oğlu, ey avam, ey
kafir, ey rəhmsiz, gorhak oğlu gorhak, kekekbaz, namərbud
oğlu namərbud, zalım oğlu zalım, zalım oğlu

SONUÇ

Azerbaycan Türkçesinde erkeklere yönelik olarak kullanılan toplam hitap sayısı 316, birbirinden farklı hitap sayısı ise 300'dür. Birbirinden farklı 300 hitaba, aynı sözcüğün farklı söyleniş şekilleri ve ünlemlerle birlikte kullanımları da dâhildir. 16 hitap, farklı sınıflandırmalarda ortak kullanılarak tekrar edilmiştir. "A kişi, ağa, ağadadaş, aqa, âşig, ata, babacan, bacuoğlu, bala, ede, emi, oğlan, oğul, qağa, qardaş, qardaşoğlu" hitapları erkeklere yönelik seslenmelerde farklı başlıklar altında ortak kullanılan örneklerdir.

Azerbaycan Türkçesinde en fazla hitap 32 örnekle meslek gruplarındaki erkeklere yönelik olanlardır. Meslek gruplarındaki erkeklere yönelik hitapları 30 örnekle eşe/sevgiliye yönelik hitaplar, 29 örnekle erkek çocuğuna yönelik hitaplar takip etmektedir. Yaşça büyük ve yaşça küçük erkeklere yönelik seslenme ifadeleri 26 hitapla aynı örneğe sahiptir. Yabancı erkeklere 25, devlet büyüklerine 22, topluluk hâlindeki erkeklere 21, dosta/arkadaşa 18, ilim ve din adamlarına 15, erkek kardeşe 14, babaya ise 10 hitap ile seslenilmiştir. Ağabey ve dayıya hitaben 5; dedeye, amcaya ve kayınbiradere hitaben 4, amcanın/dayının/halanın/teyzenin oğluna hitaben 3, erkek yeğene hitaben 2 seslenme ifadesi kullanılmıştır. En az hitap örneği ise 1 ifadeyle toruna yönelik olarak kullanılmıştır. Belirtilen kategorilerin dışında kalan ve diğer hitaplar adı altında değerlendirilen hitap sayısı ise 20'dir.

Azerbaycan Türkçesinde erkeğe yönelik olarak kullanılan hitaplar yöneltildiği kişi veya kişilere, kişilerin bulunduğu ortama ve konuma, sahip olduğu mesleğe, akrabalık ilişkilerine, seslenilenin yaşına ve eğitim durumuna göre çeşitlilik göstermektedir.

Aileyi meydana getiren bireylerin adları, akrabalık, meslek ve ünvan adları hitap olarak kullanılmıştır. Ayrıca hitabın yöneltildiği kişinin yaşını, cinsiyetini, konumunu ifade eden sözcüklerin eş ya da yakın anlamlıları da cümle içinde hitap göreviyle yer almıştır.

Hitap ifadelerinde seslenmeyi pekiştirmek, iletilmek istenen duyguyu belirgin hâle getirmek amacıyla "a, ay, ey, vay" ünlemlerine yer verilmiştir. Ünlemlerin dışında kullanımı dikkat çeken bir başka unsur da eklerdir. Hitaplarda en çok kullanılan ekler iyelik ve küçültme ekleridir. İyelik ekleri hitaba; seslenilen kişiyi sahiplenme, benimseme, kendinden bir parça olarak görme anlamlarını katmakta; küçültme ekleri ise seslenilen kişiye karşı hissedilen acıma, sevgi, şefkat gibi duyguları yansıtmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde erkeklere seslenilirken kullanılan hitaplar, Azerbaycan toplumunda aile ve akrabalık ilişkilerine önem verildiğini, arkadaşlığın ve dostluğun kıymet arz eden kavramlar olduğunu, devlet büyüklerine saygıda kusur edilmediğini, her kesimden meslek gruplarının toplumda aktif şekilde rol aldığını, tanınmayan kişilere saygı ve samimiyet içeren ifadelerle seslendiğini göstermektedir. Olumsuz hitapların

sayıca azlığı, iletişimin doğru şekilde gerçekleştiğinin işareti olarak kabul edilebilir. Bu durum ayrıca yaşı, mesleği, aile ve toplum içindeki konumu ne olursa olsun erkeklerle yönelik olumlu bir bakış açısının varlığını açığa çıkarmaktadır.

İletişimi başlatan temel öge konumunda bulunan hitaplar belli amaçlar dâhilinde kullanılmıştır. Seslenme, dikkati çekme, uyarma, konuşmayı başlatma, olumlu ve olumsuz duyguları iletme hitapların kullanım amaçlarından öne çıkanlardır. Hitaplar, içerdikleri duygulara göre değerlendirildiğinde olumlu anlam yansıtanların belirgin şekilde fazla olduğu görülmektedir. Birbirinden farklı 299 hitabın 285'i olumlu, 14'ü olumsuz hitap örneğidir. Hitapların içerdikleri duygular arasında aşk, sevgi, dostluk, saygı, sadakat, vefa, şefkat, hüzn, acı, küçümseme, korku, sitem sayılabilir. Olumsuz duygular içeren hitap örnekleri bulunmakla birlikte sayı olarak azdır. Bu hitap örnekleri genellikle düşmana, aralarında herhangi bir sebepten dolayı husumet ve anlaşmazlık bulunan kişilere yöneliktir. Olumsuz anlamlı hitaplarda seslenilen kişilere; namertlik, zalimlik, insafsızlık, merhametsizlik, kötülük, korkaklık, cahillik, inançsızlık ve hilekârlık gibi olumsuzluk içeren sözcüklerle hitap edilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinde erkeklerle yönelik olarak kullanılan hitaplarda benzetme öğelerine de yer verilmiştir. Hitapları edebî bakımdan güzelleştiren ve karşı tarafa yöneltmek istenen duygunun daha etkili şekilde iletilmesini sağlayan benzetme öğeleri güzelliği, narinliği ve vazgeçilmezliği simgeleyen varlıklardan seçilmiştir.

ESER KISALTMALARI

AB: Azerbaycan Bayatıları

AÇHA: Azerbaycan Çağdaş Hikâye Antolojisi

AD: Azerbaycan Dramaları

ADİL: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti

AHT: Azerbaycan Halk Türküleri

AHYÖ: Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri

AMTTAVAS: Azerbaycan Masallarının Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Aktarma Sorunları

ATTTAS: Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarma Sorunları

ATG: Azerbaycan Türkçesi Grameri

ATÜSM: Azerbaycan Türkçesi Üzerine Seçme Metinler

AZTS1a (1994): Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1

AZTS2b (1994): Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 2

AZTS1c (2018): Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1

AZTS2d (2018): Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 2

ÇTDE: Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı

ÇTYD: Çağdaş Türk Yazı Dilleri

ÖYEA: Örneklerle XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı

KAYNAKÇA

- Akata, Z. H. (2018). Genel ağ dili seslenme öğelerinin toplumdilbilimsel sezdirimleri. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15(2), 63-83.
- Altaylı, S. (1994a). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü 1*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. (AZTS1)
- Altaylı, S. (1994b). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü 2*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. (AZTS2)
- Altaylı, S. (2018c). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AZTS3)
- Altaylı, S. (2018d). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AZTS4)
- Alyılmaz, S. (2015). Türkçenin söz diziminde seslenmeler ve seslenme öbekleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 54, 31-50.
- Ayan, F. (2023). Azerbaycan Türkçesinde nitq (konuşma) etiketleri ve bu etiketlerin anlam bakımından sınıflandırılması. *Premium Sosyal Bilimler e-dergisi (Pejoss)*. 7(29), 141-155.
- Bozkurt, F. (2012). *Türklerin dili*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Buran, A. Alkaya E. Yalçın. S. K. (2017). *Çağdaş Türk yazı dilleri 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Celâl, M. Hüseyinov, F. (2008). *Örneklerle XX. esr Azerbaycan edebiyatı*, (Hazırlayanlar: Kemal Yavuz, Erol Ülgen). Ankara: Akçağ Yayınları. (ÖYAE)
- Dura, F. (2017). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarma sorunları*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Nevşehir. (ATTTSA)
- Ergin, M. (1981). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: Ebru Yayınları.
- İnce, F. (2018). *Kuşaklararası etkin iletişim ve davranış*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Karaağaç, G. Açıkgöz, H. (1998). *Azerbaycan bayatıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AB)
- Karakaya, M. (2018). *Azerbaycan Türkçesi üzerine seçme metinler (Çeviri, inceleme, sözlük)*. Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri. (ATÜSM)
- Keskin, A. (2020). Millî kültür dil-dünya görüşünün yansımaları olarak hitaplar. *Karadeniz Araştırmaları*. XXVII (67), 763-797.
- Koçyiğit, M. (2018). *Etkili iletişim ve duygusal zekâ*. Konya: Eğitim Yayınevi.

- Kolcu, A. İ. (2012). *Çağdaş Türk dünyası edebiyatı*, Konya: Salkımsöğüt Yayınları. (ÇTDE)
- Makas, Z. (1990). *Azerbaycan dramaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. (AD)
- Makas, Z. (1991). *Azerbaycan çağdaş hikâye antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. (AÇHA)
- Məhərrəm, M. (2019). *Azərbaycan Dialektologiyası*. Bakı: Zərdabi Nəşr.
- Orucov, Ə. Abdullayev, B. Rəhimzadə, N. (2006). *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (Redaktör: Ağamusa Axundov), Bakı: Şərq-Qərb. (ADİL)
- Özkan, M. (2009). *İnsan iletişim ve dil*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Sultanzade, V. (2004). Azerbaycan Türkçesinde hitapların vurgusu. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 17, 131-139.
- Tezcan, S. (2018). *Azerbaycan halk yazını örnekleri*. (Derleyip Düzenleyen: Ehliman Ahundov). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AHYÖ)
- Turhan, S. (1993). *Azerbaycan halk türküleri (mahnı ve tesnifler)*. (Derleyen: Gafar Namazeliyev). Ankara. (AHT)
- Türkçe Sözlük* (2023). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TS)
- Yalçın, S. K. (2018). *Azerbaycan Türkçesi grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları. (ATG)
- Yıldırım, N. (2017). Çağdaş Türk yazı dillerinde kadına yönelik hitaplar. *Uluslararası Çağdaş Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*. 1(1), 123-137.
- Yıldırım, N. (2022). *Türkiye Türkçesi ağızlarında hitaplar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yumuşak, S. (2013). *Azerbaycan Masallarının Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Aktarma Sorunları*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Nevşehir. (AMTTAVAS)

EVALUATION OF ADDRESSES USED TO MEN IN AZERBAIJANI TURKISH IN TERMS OF INTERPERSONAL COMMUNICATION LANGUAGE

ABSTRACT

Addresses, which are the first stage of initiating interpersonal communication, are words or groups of words used when addressing the person or people to be contacted. Addresses that vary and vary according to age, gender, professional group, family, kinship and friendship relations are vocabulary elements that are frequently used, especially in spoken language. Addresses used by a person seeking to address his interlocutor other than his name; It is used for purposes such as initiating communication, chatting, exchanging information, and revealing feelings towards the person being contacted. The stated purposes make the addresses indispensable for daily conversations. In order for communication to be healthy, to produce correct results, and to be built on solid foundations, addresses must be used correctly and appropriately.

In the article, an evaluation will be made on the addresses used for men in Azerbaijani Turkish, which is within the "Southwestern/Oghuz Group" of contemporary Turkish written languages, and the role of these addresses in interpersonal communication. Addresses to men in Azerbaijani Turkish will be classified according to their addressees, the way these expressions are used and purposes, the emotional states they contain, the context in which they are used etc. will be considered according to the criteria.

While evaluating the addresses for men in Azerbaijani Turkish, the works related to Azerbaijani Turkish written in the Latin alphabet and published in Turkey will be taken as basis, examples of address will be the Azerbaijani Turkish dictionary, epics, fairy tales, legendary poems, lullabies, folk songs, etc. belonging to Azerbaijani folk literature. Oral culture products will be obtained by scanning. In addition, literary texts from contemporary Azerbaijani literature will be consulted to determine the addresses used in Azerbaijan today. Thus, a rich material of address used for men in Azerbaijani Turkish from past to present will be accessed. The materials obtained as a result of the scans will be classified according to the characteristics of the people addressed. Addresses will be given together with examples from the sources, so that a better understanding of the subject will be provided.

Based on the examples of addresses used for men in Azerbaijani Turkish, conclusions about Azerbaijani Turkish and the culture of Azerbaijani Turks will be reached, thus the importance of the language for the existence, eternity and culture of a nation will be revealed in the context of addresses. In addition, information about the place, importance and position of men in the family and society among Azerbaijani Turks will be obtained, and the active role that speeches play in interpersonal communication will be emphasized.

Keywords: Adresses, Azerbaijani Turkish, communication, language, culture.